

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

КОЦАН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 391 (477.87) «18/20» 529 (4 Укр-43ак) – 426

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ В КОНТЕКСТІ ПОГРАНИЧ:
ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ
ЗАКАРПАТТЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

07.00.05 – етнологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор,
академік НАН України,
Павлюк Степан Петрович,
Інститут народознавства НАН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
Сополига Мирослав Дмитрович,
іноземний член НАН України, почесний
професор ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»;

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Чмелик Роман Петрович,
Комунальний заклад Львівської обласної
ради «Львівський історичний музей»,
директор;

доктор історичних наук, доцент,
Тарнавський Роман Богданович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри етнології.

Захист відбудеться 21 вересня 2021 р. о 12:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституті народознавства НАН України за адресою: 79000, м. Львів, просп. Свободи, 15.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 21 серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Географічна відособленість Закарпаття та його тривала державна відокремленість від решти українських земель спричинила консервацію традиційної культури, яка дійшла до середини ХХ ст. майже у первісному вигляді. Закарпаття – це своєрідна історико-етнографічна і господарсько-культурна зона, простір етнічного і політичного порубіжжя, населений, окрім українців, угорцями, румунами, словаками та німцями. Ці обставини зумовлюють особливу актуальність досліджень традиційної культури краю, зокрема народного одягу. Упродовж століть народна культура Закарпаття розвивалася в умовах чужих політичних, правових, ідейно-культурних, конфесійних та етнічних впливів. Внаслідок цього сформувався самобутній локальний комплекс традиційного народного вбрання Закарпаття, що зберіг давню українську культурну основу, а в межах етнографічних груп та національних меншин краю – спільні етноідентифікуючі ознаки.

Ці та інші важливі наукові проблеми можливо розв'язати лише шляхом підготовки узагальнюючого дослідження. Актуальність вивчення традиційного народного одягу краю полягає не тільки у відсутності синтетичних праць та необхідності заповнення відповідної наукової прогалини, але і в потенційній можливості виходу на ширші проблеми етногенезу та етнічної історії Закарпаття. Це важливо, адже аналіз автентичних взірців народного одягу краю свідчить про розмаїття його місцевих локальних особливостей, про сформоване віками художньо-естетичне мислення народу. А історична доля народу, його традиції, в тому числі народний одяг, є складовою етнонаціональної самосвідомості. В умовах формування державності в українців активізується почуття причетності до свого народу, зростає інтерес до історичного минулого, до витоків національної культури. Це зумовлює потребу в дослідженнях побутової культури українського народу.

Одяг належить до сфери побуту, укладу повсякденного життя, що включає задоволення як матеріальних, так і духовних потреб. Під впливом різних чинників він розвивався та удосконалювався, вбирав окремі елементи народного одягу етнічних сусідів та поширювався за межі початкового регіону свого побутування. Тому вивчення одягу краю, його елементів та складових має особливе значення не тільки для історії матеріальної культури, але й для проблем етногенезу українців краю, витоків його самосвідомості. Актуальність теми визначається також винятковим значенням традиційного одягу для самоідентифікації українців Закарпаття.

Основними складовими комплексів убрання були натільний, поясний, плечовий і верхній одяг, головні убори, пояси, прикраси та взуття. Кожний із компонентів виконував своє призначення, відрізняючись матеріалом, конструкцією, орнаментально-кolorистичним вирішенням, оздобленням, а також способом носіння та поєднанням з іншими елементами вбрання. Деталі комплектів чоловічого та жіночого одягу варіювалися залежно від різних побутових ситуацій, характеру праці, звичаїв, обрядів, сезону. В урочистих

випадках (на весіллі) одягали весь комплекс. Він виступав важливим соціальним показником, підкреслював майновий і сімейний стан людини, її вік, територіальну належність. Народний одяг Закарпаття давно став об'єктом наукових досліджень. Але ще й сьогодні не уточнено походження його окремих елементів, їх символіки та не з'ясовано, яке етнічне та етнографічне навантаження вони несуть.

Дослідження традиційного народного одягу Закарпаття актуальне не тільки у контексті поглибленого пізнання і збереження національної художньої спадщини, але й пов'язане з низкою інших назрілих потреб і завдань: комплексного осмислення та узагальнення традиційного народного одягу Закарпаття як складової традиційно-побутової культури; заповнення наявної прогалини у науковій літературі, зумовленої відокремленням від традиційної культури розглядом народного одягу; розширення діапазону дослідження народного одягу Закарпаття внаслідок виділення іноетнічних впливів та взаємних запозичань; необхідністю переосмислення великої кількості напрацьованого фактологічного матеріалу та аналізу різноманітних висновків і узагальнень щодо розвитку народного вбрання краю; застосування сучасних методологічних підходів щодо постановки й вирішення завдання, що дозволяє розглянути проблему в комплексі й водночас висвітлити низку недостатньо вивчених аспектів досліджуваного питання.

Вивчення народного вбрання Закарпаття є важливим завданням сучасної етнології. Воно дасть змогу зберегти та передати майбутнім поколінням цінну інформацію про нетлінні зразки матеріальної культури наших пращурів, зробити значний внесок у справі збереження та популяризації народного одягу. Адже традиційне народне вбрання є виявом національної самосвідомості, етнічної самоідентифікації й водночас могутнім засобом їх формування, утвердження як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості. Народний стрій має яскраво виражений знаковий характер, визначає етнічну приналежність людини, створює художній образ, втілює естетичний ідеал народу, його національні цінності.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Дисертація виконана у відділі історичної етнології Інституту народознавства НАН України у межах науково-дослідних тем «Історико-етнологічні аспекти вивчення реліктових явищ культури та побуту українців» (державний реєстраційний номер 0111U001063), «Матеріальна та духовна культура українців у народознавчому дискурсі: традиції та інновації» (державний реєстраційний номер 0115U005546).

Мета дослідження – провести комплексний аналіз та узагальнення еволюції одягових традицій Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст., визначити етноідентифікуючі ознаки, етнографічно розмежувальні риси вбрання етнографічних груп українців та національних меншин краю, вказати на сакральну роль одягу, прослідкувати трансформаційні процеси та збереженість одягових традицій на сучасному етапі.

Для досягнення мети передбачено вирішити такі **завдання**:

– збір фактичного матеріалу шляхом проведення польових досліджень та опрацювання музейних збірок традиційного народного одягу Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст.;

– аналіз наявної літератури з досліджуваної тематики, виокремлення питань, що потребують додаткового вивчення та уточнення;

– визначення методологічних засад комплексного аналізу традиційного народного одягу;

– виокремлення етноідентифікуючих ознак та етнографічних розмежувальних рис традиційного народного одягу долинян Закарпаття;

– аналіз етнічної специфіки та різноманітності традиційного народного вбрання локально-територіальних груп гуцулів Рахівщини;

– виділення карпатоукраїнського, особливого і відмінного в народному одязі бойків і лемків Закарпаття;

– вивчення впливу фактора іноетнічного простору на розвиток народного одягу угорців, румунів, словаків, німців, євреїв і циган краю;

– розкриття сакральної ролі одягу, його місця в народній обрядовості, віруваннях, магії, фольклорі та піснях;

– простеження трансформаційних процесів в народному одязі та з'ясування стану збереженості одягових традицій Закарпаття на сучасному етапі;

– систематизація фотоілюстративних матеріалів та розроблення рисунків крою окремих елементів народного одягу Закарпаття;

– проведення картографування ареалів поширення локальних одягових комплексів етнографічних груп українців та національних меншин Закарпаття.

Об'єкт дослідження – традиційний народний одяг Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – виділення локальних одягових комплексів Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст., відстеження їх співвідносності з історико-етнографічним районуванням краю, визначення етноідентифікуючих ознак, етнографічних розмежувальних рис, іноетнічних запозичень, аналіз сакральної ролі вбрання та його сучасного побутування.

Територіальні межі роботи з огляду на задекларовану тему охоплюють територію Закарпатської області. Водночас для порівняння широко залучаються матеріали з інших етнографічних районів України та етнічного пограниччя.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період ХІХ – початок ХХІ ст. Вони зумовлені необхідністю подати цілісний аналіз традиційного народного одягу на основі музеєфікованих і виявлених у приватних домашніх колекціях елементів народного вбрання. Нижня межа вказаного періоду продиктована тим, що серед виявлених пам'яток домінують взірці ХІХ і першої половини ХХ ст. Більш ранні пам'ятки одиничні, і на їх основі не можливо дати ґрунтовну характеристику народного одягу ХVІІІ ст. Верхня межа хронологічних меж роботи зумовлена необхідністю прослідкувати

трансформаційні процеси в народному вбранні, його збереженість та основні форми популяризації.

Методологічні засади дослідження ґрунтуються на визнанні традиційного народного одягу як предмета етнології та мистецтвознавства, а тому має міждисциплінарний характер і опирається на дослідницькі підходи обох наук з урахуванням методологічних засад етнології, історії, географії, мистецтвознавства та фольклористики. Висвітлення локальних особливостей народного одягу Закарпаття здійснено на основі застосування загальнонаукових етнологічних та мистецтвознавчих методів: польових етнографічних досліджень, порівняльно-історичного, типологічного аналізу, комплексного аналізу, а також методів історизму, історичної реконструкції, картографування та літературно-аналітичного методу. Названі методи уможливили проведення належного опису елементів традиційного народного одягу, аналіз його специфіки, характерних рис, рівень збереженості та історичну тяглість.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що *вперше*:

- в українській етнологічній науці зроблено спробу виділення етноідентифікуючих ознак та етнографічно розмежувальних рис народного одягу Закарпаття;

- окреслено локальні особливості народного вбрання етнографічних груп українців та національних меншин Закарпаття;

- виділено особливі та відмінні риси, карпатоукраїнські та загальноукраїнські ознаки;

- показано сакральну роль народного одягу краю;

- прослідковано трансформаційні процеси в народному вбранні другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;

- у науковий обіг введено великий масив, виготовленого автором фотоілюстративного, графічного та картографічного матеріалу, за допомогою якого наочно висвітлюється питання генези крою та особливостей оздоблення народного одягу, окреслюються його основні локальні варіанти, що є істотним для з'ясування зв'язку народного одягу з етнографічним районуванням краю;

удосконалено:

- методику дослідження, що ґрунтується на визнанні традиційного народного одягу як предмета етнології та мистецтвознавства;

- джерельну базу студій традиційного народного вбрання Закарпаття;

- сутність та зміст понять, термінів і народних назв окремих складових жіночого та чоловічого вбрання Закарпаття;

- характеристику найменших деталей крою та оздоблення усіх складових одягових комплексів;

- оцінку впливу народного вбрання на формування ідентичності населення краю;

- уточнено чи переглянуто часові межі виникнення та проникнення окремих явищ у народний одяг Закарпаття.

отримали подальшого розвитку:

- концепція спільної основи формування явищ традиційно-побутової культури закарпатців та загалом українців;
- знання про прямий зв'язок народного одягу Закарпаття із соціальним середовищем, побутом, звичаями, обрядами, святами, світоглядом і художніми смаками;
- порівняння народного вбрання Закарпаття з одяговими традиціями інших областей України, прикордонних регіонів Угорщини, Румунії, Словаччини та Польщі;
- дослідження змін в культурі одягання сільського населення краю;
- аналіз збереження матеріальної культури краю засобами музейної комунікації;
- висновки про певну самобутність та ряд локальних рис народного вбрання Закарпаття.

Практичне значення роботи. Дослідження розширює предметне коло етнографічної науки, вводячи традиційний народний одяг Закарпаття як вагому складову культурної спадщини українського народу. Фактичні матеріали, теоретичні узагальнення і висновки роботи можуть бути використані для подальшої наукової розробки при підготовці синтетичних праць з етнології України, проблем етногенезу та етнічної історії, й комплексного історико-етнографічного дослідження Закарпаття, регіону Українських Карпат, а також при написанні навчальних посібників, підготовці лекційних курсів, спецкурсів з етнографії, народознавства, краєзнавства та ін. Значення роботи – і в можливості використання традицій багатовікового досвіду народного одягу, запозичення кращих його рис і традицій у конструюванні сучасного вбрання.

Результати дослідження знайшли практичне застосування при проведенні різнопланових культурно-мистецьких акцій на базі музейної експозиції та фондів зібрань Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Апробація результатів дисертації відбулась на щорічних наукових читаннях ужгородського скансену; на засіданнях кафедри археології, етнології та культурології, методологічних семінарах і звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за 2014–2021 рр.; на засіданнях відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України; на Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина в демократичному суспільстві: сприяння діалогу, примиренню та відповідальності» (Львів, 2015), V Симпозіумі «Румунсько-українські відносини: історія і сучасність» (Сату Маре, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 14 квітня 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини» (Ужгород, 26–27 червня 2015), VII Симпозіумі «Румунсько-українські відносини: історія і сучасність» (Сату Маре, 2016), Другій міжнародній науково-практичній конференції у Музеї народної архітектури та побуту у Львові ім. Кл. Шептицького «Проблеми збереження і популяризації культурної

спадщини: виклики та можливості» (Львів, 2018), Міжнародному науково-інформаційному дискурсу, присвяченому 100-річчю утворення Першої Чехословацької Республіки «Чехи і словаки в Україні: спільні сторінки історії та культури України, Чехії, Словаччини, збереження історичної пам'яті, культурної спадщини для нащадків» (Ужгород, 2018), Міжнародній науковій конференції, присвяченій 50-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту України «Музей просто неба в соціокультурному просторі» (Київ, 2019), VIII Симпозіумі «Румунсько-українські відносини: історія і сучасність» (Сату Марє, 2019), Міжнародній науково-практичній конференції «Музей як науковий, культурно-освітній та комунікативний простір», присвяченій 50-річчю Закарпатського музею народної архітектури та побуту (Ужгород, 26–27 червня 2020), Міжнародній науково-практичній конференції «Ерделівські читання» (Ужгород, 11–13 жовтня 2020), Міжнародній онлайн науково-практичній конференції «The world of science and innovation» («Світ науки та інновації») (Лондон, Великобританія, 14–16 січня 2021), VI міжнародній онлайн науково-практичній конференції «Actual trends of modern scientific research» («Актуальні тенденції сучасних наукових досліджень») (Мюнхен, Німеччина, 17-19 січня 2021), Міжнародній науковій конференції «Ідентичності в умовах пограниччя» (Ужгород, 27–28 січня 2021), I міжнародній онлайн науково-теоретичній конференції «The driving force of science and trends in its development» («Рушійна сила науки та тенденції її розвитку») (Ковентрі, Великобританія, 29 січня 2021), XXX міжнародній науковій інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 15 лютого 2021).

Особистий внесок здобувача. Всі наведені у підсумкових частинах дослідження результати здобуті самостійно. Серед публікацій, підготовлених у співавторстві, особистий внесок здобувача становить 50 відсотків. Він полягає у зборі та опрацюванні джерельно-історіографічного матеріалу, написанні тексту про використання народного одягу в обрядах родинного та річного календарного циклу. До таких праць відноситься наукова розвідка про народний одяг Закарпаття в обрядовій культурі та традиційних віруваннях [28] (основні публікації).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в монографії, науково-популярному виданні, 27 статтях у фахових виданнях, у т. ч. закордонних та включених до наукометричної бази Index Copernicus, 34 публікаціях, які додатково відображають результати дослідження.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел і літератури (1261 позиція), додатків. Загальний обсяг праці становить 845 сторінок, з них 400 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи та її зв'язок з планами наукових досліджень відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та географічні межі дослідження, окреслено головні із застосованих методів, наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення та апробацію, особистий внесок здобувача, структуру дисертації.

Розділ 1 «Історіографія проблеми, характеристика джерел та методологія дослідження» присвячено узагальненому огляду стану наукового вивчення дисертаційної теми, характеристиці джерел та методів дослідження.

У підрозділі 1.1. «Розробка теми в науковій літературі» здійснено огляд праць, дотичних до теми дисертації. Стан вивченості традиційного народного одягу Закарпаття подано за хронологічним принципом. Публікації другої половини XIX – початку XX ст. носять описовий характер. Серед них повнотою викладу матеріалу, спробою виділення локальних комплексів виділяється праця Ю. Жатковича «Етнографіческой очерк угро-русских» (1896). У 1915 р. угорською мовою виходить стаття І. Білака та Г. Стрипського «Dolha és vidékének néprajza» (Етнографія околиць Довгого), окрему частину якої автори присвятили традиційному народному вбранню боржавських долинян. Всі інші публікації цього часу містять фрагментарні матеріали про народний одяг українців Закарпаття.

Дослідити окремі аспекти народного одягу українців Закарпаття допомогли публікації 20–30-х років XX ст. Першу спробу класифікації народного одягу за комплексами у 1924 р. зробила чеський мистецтвознавець М. Тумова. У статті «Народная одежда Подкарпатской Руси» (1924) дослідниця на основі крою, одягової вишивки, її орнаментальних композицій та колориту виділила десять локальних одягових комплексів українців Закарпаття. Поряд із загальною характеристикою гуцулів Рахівщини, цінні описи їх народного одягу зробили В. Гнатюк (1923; 1924) та А. Ворон (1931; 1932). Короткий опис народного одягу українців верхів'я р. Боржави здійснив А. Березинський (1926). Крім крайової періодики, народний одяг українців Закарпаття характеризувався і в монографічних дослідженнях чеського етнографа А. Кожмінової «Podkarpatska Rus. Práce a život lidu» (1922) та російського мистецтвознавця С. Маковського «Народное искусство Подкарпатской Руси» (1925). Також аналізувались статті К. Бескида (1930), Ф. Манайла (1919), В. Саханєва (1936), Ф. Шпали (1924; 1936).

Із досліджень періоду угорської окупації (1939–1944 рр.) виділено дослідження Ф. Потушняка «Руський народний костюм» (1943), опублікованим угорською мовою у журналі «Зоря-Најна». Народний одяг Закарпаття Ф. Потушняк поділив на три типи: гуцульський, мараморосько-верховинський і лемацький (лемківський). Про особливості обрядового (похоронного) одягу дізнаємось зі статті А. Изворіна (1942).

У другій половині 40-х рр. ХХ ст. в Закарпатті працювало кілька фольклорно-етнографічних експедицій Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (м. Київ) та Інституту етнографії АН СРСР (м. Москва). Один із учасників експедицій І. Симоненко опублікував кілька статей, у яких подав класифікацію одягових комплексів, короткий опис окремих складових традиційного весільного вбрання, поширених у краї технік вишивки, орнаментальних мотивів та їх назв (1948; 1957; 1958). Визначеної І. Симоненком класифікації народного одягу дотримувалась у своїх публікаціях і московська дослідниця М. Шмельова (1948; 1950).

Вивченню характерних особливостей народного одягу гуцулів Рахівщини присвячена стаття О. Командрова (1959). Окремі описи народного одягу та одягової вишивки бойків Воловеччини зустрічаємо в публікаціях М. Парлага (1968; 1970; 1972). Схожості та взаємовпливам в одязі різних етнічних груп Закарпаття присвятила ряд статей О. Полянська (1972; 1976). Із числа фундаментальних публікацій виділяється дослідження К. Матейко (1977), у якому коротко описуються окремі елементи одягових комплексів українців Закарпаття. Особливостям крою, оздобленню вишивкою, шкіряними аплікаціями хутряних безрукавок («кептарів», «бунд») присвятила кілька публікацій І. Карпинець (1965; 1972; 1976). У плані порівняння, виявлення іноетнічних впливів та взаємозапозичень цінними є публікації, присвячені культурі та побуту національних меншин Закарпаття: Н. Граціанської (1972), І. Гроздової (1970; 1972), Т. Філімонової (1972; 1986).

З 80-х рр. ХХ ст. українські етнологи та мистецтвознавці, аналізуючи крій та оздоблення народного одягу, зосереджували увагу не лише на його загальноукраїнських, але й на локально-етнографічних особливостях. Історико-етнографічну характеристику народного одягу та одягової вишивки гуцулів, бойків і лемків, в тому числі закарпатських, у кількох публікаціях подала Г. Стельмащук (1980; 1982; 1989). Особливості крою та оздоблення взуття, хутряних безрукавок, шкіряних поясів («чересів»), сумок («тобівок») ґрунтовно висвітлила Г. Горинь (1986).

Вітчизняні етнологи та мистецтвознавці впродовж 1991–2021 рр. опублікували чимало праць, в яких при характеристиці народного одягу українців залучались також матеріали із Закарпаття. У першу чергу це характерно для наукових публікацій І. Карпинець (2003), Т. Ніколаєвої (1996; 2005) З. Васіної (2006), Р. Захарчук-Чугай (1997; 2002; 2006), Г. Стельмащук (1993, 1999, 2001, 2006; 2011, 2013), Е. Литвінець (2004), Є. Гайової (2005; 2006; 2009), О. Федорчук (1999, 2003, 2004, 2007, 2008, 2009, 2021), М. Маєрчик (2000, 2006, 2011), Л. Семчук (2010). При визначенні методики дослідження традиційного народного одягу нами було використано працю М. Глушка (2008). У період незалежності питання дослідження традиційного народного вбрання українців Закарпаття порушувалось й у публікаціях місцевих науковців: М. Тиводара (1994, 1998, 1999, 2011), Р. Пилипа (2006; 2007; 2008), І. Грибаніча (1995, 1998, 2000, 2005, 2011), Т. Сологуб-Коцан (2009, 2010, 2011, 2015), О. Гал (2011).

Питання народного одягу угорців Закарпаття висвітлено у публікаціях Л. Коша (2002), А. Коприви (2003, 2006, 2008), Л. Ратко (2016); румунів – М. Битке (2011), Г. Фогса (1999), А. Добреску (2010), Г. Іюнти (2017) «Календарях Мараморощини» (2008, 2010) та «Антології фольклору» (2008), які видавались у Баю Марє і Сату Марє (Румунія); словаків Закарпаття – М. Сополіги (2002, 2006, 2010, 2011, 2012, 2016), Я. Ордоша (1998), М. Гапакової (1998), І. Фекети (1999). При визначенні характерних особливостей народного вбрання німців краю використано публікації І. Грибанича (1998), Ф. Кулі (2000), М. Макари (1995), О. Мальця (2004), Г. Павленка (1995). Згадки про зовнішній вигляд євреїв Закарпаття знайдено в публікації І. Біланчука (2020), П. Леня (2017), М. Макари (2007), О. Сабовчика (2018).

У підрозділ 1.2. «Характеристика джерел» проаналізовано п'ять великих груп джерел: польові матеріали автора, опубліковані польові етнографічні матеріали, рукописні архівні матеріали, музейні експозиції та збірки, зображувальні джерела.

Головним джерелом для всебічного вивчення традиційного народного одягу Закарпаття слугували польові матеріали, зібрані під час етнографічних експедицій та наукових відряджень в 2007–2020 рр. Матеріали власних польових досліджень згруповані в окремі зошити і є відповідно задокументованими (Зошити № 1–8). Серед опублікованих польових етнографічних матеріалів використано багатотомне видання Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України «Етнографічний образ сучасної України» (2018). Цінні польові матеріали викладачів-істориків Ужгородського національного університету та наукових співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту вміщені в окремих випусках наукового щорічника «Етника Карпат». У першому випуску (2016) – це розвідки М. Бонгар, М. Костевича, О. Лисько; у другому (2017) – М. Боршош та Р. Студзинської; у третьому (2018) – В. Коцана, В. Павлюха та С. Понзеля; у четвертому (2019) – В. Коцана, Н. Куштан та Н. Мальованик.

Окрему групу джерел склали рукописні архівні матеріали. З фондів Закарпатського музею народної архітектури та побуту використано зошити польових матеріалів народного вчителя з с. Буковець Воловецького р-ну М. Парлага (А КЗ «ЗМНАП» ЗОР. 5028; 5032; 8279/4969). Цінним джерелом вивчення традиційного народного одягу Закарпаття є рукопис О. Полянської (А КЗ «ЗМНАП» ЗОР. 12454/305). Аналізу особливостей крою та оздоблення складових народного вбрання різних районів краю сприяли студентські наукові роботи (Меркло 1997, Мойсюк 2002), польові матеріали, щоденники етнографічних практик з Лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім.М. Тиводара ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Короткі відомості про народний одяг Закарпаття містяться у чотирьох рукописних записах з фонду Я. Головацького, що зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (Фонд Головацького. Опис 754. Од. зб. 725; Од. зб. 726/n.49; Од. зб. 916; Од. зб. 52).

Групу речових джерел склали пам'ятки, виявлені в музеях та приватних колекціях. Це автентичні взірці народного вбрання зі збірок музеїв з Угорщини, Румунії, Словаччини, Польщі, а також національних музеїв України. Найповніше використано зібрання обласних музеїв. Цінними є взірці народного одягу районних, сільських та шкільних музеїв. Всього опрацьовано збірки 33 музеїв.

Цінними для вивчення народного вбрання є зображувальні джерела. Художньо-стилістичні особливості одягу Закарпаття подані на живописних роботах зарубіжних митців (Д. Мазерсола та Л. Куба), художників Закарпаття (Й. Бокшая, А. Коцки, Т. Данилича, В. Микити). Серед графічних робіт використано замальовки М. Лібенвейна та Є. Морваї. Свого практичного значення не втратили кольорові схеми вишивок з колекцій М. Грицак, Є. Озимок, О. Гал та листівок Т. Сологуб-Коцан. Найбільшу групу зображувальних джерел склали світлини кінця XIX – першої половини XX ст., зроблені А. Кожміною, Р. Гулкою, Ф. Заплеталом, Б. Ваврушеком, В. Мебіусом, М. Бурк-Вайт, В. Вендівером. Цінними є колекції світлин І. Ботоша (румуні краю), Р. Вишняка (євреї), Б. Пала (тересвянські долиняни), Д. Киндрової (радянський період). Величезну роботу з пошуку та висвітлення старих світлин робить місцевий поціновувач народної культури краю М. Маркович. Важливим джерелом з вивчення народного вбрання Мараморощини є надгробні пам'ятники у селах Рахівського району та на «Веселому цвинтарі» у с. Сипинца (Румунія).

У *підрозділ 1.3. «Методологічні основи дослідження»* висвітлено теоретичну основу дослідження, репрезентовано підходи, методи й термінологічний інструментарій наукової роботи.

Дослідження одягових традицій Закарпаття є міждисциплінарною етнологічною та водночас мистецтвознавчою розвідкою. Тому в роботі використано різні методи дослідження, що дали відповіді на поставлені завдання. В першу чергу це методи польової роботи: опитування носіїв етнічної культури, спостереження за живою дійсністю, графічні засоби, фото- і відеофіксація, збір колекцій.

Окрім того, застосування порівняльно-історичного методу дало можливість виявити особливе й загальне у розвитку традиційного народного вбрання Закарпаття, з'ясувати причини спільностей і відмінностей, уточнити генезу і поширення окремих складових вбрання краю, пояснити причини і хід формування локальних особливостей одягу етнографічних груп українців та національних меншин Закарпаття. Метод типологічного аналізу дав можливість з величезного масиву фактичного матеріалу виділити загальні й особливі, схожі й однакові риси народного одягу, згрупувати їх в окремі системи чи групи. Метод комплексного аналізу дозволив широко застосовувати фактичні дані й висновки суміжних з етнологією наук: історії, фольклористики, мистецтвознавства, літературознавства, географії. Методом історизму уточнено причини і перебіг змін у розвитку локальних особливостей крою та оздоблення народного одягу XIX – початку XXI ст. Методом історичної реконструкції

відтворено комплекси традиційного народного одягу долинян, гуцулів, бойків, лемків, угорців, румунів і словаків Закарпаття. Методом картографування визначались ареали поширення локальних комплексів вбрання. Для систематизації й узагальнення наукової літератури та джерел використовувався літературно-аналітичний метод. Важливим аспектом у вивченні традиційного народного одягу Закарпаття є визначення сутності та змісту понять і термінів: «одяг», «вбрання», «стрій», «костюм», етноідентифікуючі ознаки» та «етнографічно розмежувальні риси», «карпатоукраїнські риси», «етнографічна група» та «локально-територіальний осередок», «етнічне» та «етнографічне» пограниччя.

Розділ 2 «Народний одяг як прояв етнічної ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття» складається з трьох підрозділів, присвячених традиційному народному вбранню етнографічних груп українців Закарпаття: долинян, гуцулів, бойків і лемків.

У підрозділі 2.1. «Етноідентифікуючі та етнографічно розмежувальні ознаки і риси в народному одязі долинян» аргументовано поділ етнографічної групи долинян на тересвянський, тереблеріцький, боржавський, королевський, перечинсько-березнянсько-свалявський та ужанський одягові комплекси, кожен з яких у свою чергу поділяється на декілька локально-територіальних осередків.

До початку XIX ст. основу комплексу традиційного жіночого вбрання долинян складала довга (додільна) сорочка («довганя»). На середину XIX – початок XX ст. поширеними були як довгі (додільні), так і короткі жіночі сорочки («опліччя»). Долинянські «довгані» виділялись бічними трапецієвидними полами («скосами») та поперечними загинками («гайташами»), поздовжнім розрізом пазухи ззаду, круглим чи прямокутним вирізом горловини, пишною вишивкою на рукавах, а короткі «опліччя» перечинсько-березнянсько-свалявських долинянок – круглим вирізом горловини, вузьким коміром («обшивкою»), довгими чи короткими рукавами, поздовжніми смугами вишивки («фараметликами») обабіч розрізу пазухи. Зміни в жіночому поясному вбранні долинян Закарпаття протягом XIX – першої половини XX ст. проявлялись у конструктивних елементах крою, матеріалах для виготовлення, способах одягання. У XIX – на початку XX ст. тереблянські, боржавські та тересвянські долинянки одягали спідниці, які з початком XX ст. поступово витіснялись фартухами. Пояси побутували лише у боржавських, королевських та ужгородських долинянок.

Традиційним жіночим плечовим вбранням долинянок середини XIX – початку XX ст. були хутрянні безрукавки («бунди», «реклики»). В оздобленні «бунди» переважали квітково-рослинні орнаментальні мотиви, а у колориті домінувало світло-червоне чи темно-червоне тло, на якому чітко виділялись зелені листочки, червоні і рожеві квітки, зірочки, жовті, сині, зелені китиці. На початку 20-х рр. XX ст. з масовим поширенням різноманітних фабричних тканин і ниток долинянки почали одягати різнокольорові безрукавки («лайбики», «плічки», «брюшлаки»). На початку 30-х рр. XX ст. жіночий плечовий безрукавний одяг королевських та ужгородських долинян почали

оздоблювати бісером. Характерним верхнім одягом долинян Закарпаття були гуні, які наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. витіснялись сукняними куртками («уйошами», «рекликами»).

Жіночі зачіски, головні убори та прикраси долинянок Закарпаття виступали віковою ознакою. Дівчата заплітали волосся в одну косу, вплітаючи в неї різноманітні стрічки, вовняні уплітки. Заміжні жінки заплітались у дві коси, укладаючи їх навколо голови віночком, поверх якого одягали чепці та хустки. За наявністю та виглядом прикрас з бісеру можна було безпомилково визначити не лише з якої локально-територіальної групи, а навіть з якого села дівчина.

Найдавнішим різновидом чоловічої сорочки була коротка сорочка («лайданя») з широкими рукавами, вишита білими нитками по комірцю, розрізу пазухи та збірках у верхній частині рукавів. З кінця ХІХ – на початку ХХ ст. майже повсюдно у долинян набувають поширення довгі чоловічі сорочки, які вишивали геометричними орнаментами відтінками білих ниток. На початку ХХ ст. у вишивку починає проникати поліхромність. Чоловічі сорочки долинян 20-40-х рр. ХХ ст. за кроєм наближені до міських. Повсюдно сорочки були не широкими, зрідка приталеними, довгими нижче пояса і заправлялись у штани.

До ідентифікуючих ознак чоловічого одягу долинян віднесено широкі полотняні штани («гаті»), білі, рідше чорні та сірі сукняні штани («холошні»), полотняні «лайбики», оздоблені вишивкою, виконаною техніками «низина», «вирізування», «обмітування», хутрянні «лайбики», оздоблені шкіряними аплікаціями та вишивкою.

У підрозділі 2.2. «Етнічна специфіка та локальна різноманітність народного одягу гуцулів» зазначено, що самі гуцули Закарпаття поділяли себе на ясінянських, богданських, рахівських та великобичківських.

Гуцульсько-українськими етноідентифікуючими ознаками крою традиційних сорочок гуцулок Рахівщини були розміри, розміщення та способи декорування поздовжнього розрізу пазухи, бічних пілок-вставок, уставок та манжет. Барвистий геометричний орнамент гуцульських сорочок відігравав як етноідентифікуючу, так і етнографічно розмежувальну роль. Поверх сорочки гуцулки одягали дволатові пілки («запаски») з цільними орнаментальними композиціями й гармонійним колоритом. Підперезувались гуцулки тканими і вишиваними поясами («окрайками»), ідентифікуючою ознакою яких були перетикані гладкі поперечні смужки («прутики») та декоративні стряпки на поздовжніх краях. Жіночі хутрянні безрукавки («кептарі») гуцулок Рахівщини оздоблювались смугами лисячого хутра, каракулем чи смушком, шкіряними аплікаціями, бляшками, китицями та багатобарвною вишивкою, яка не заповнювала всього тла. Верхнім плечовим одягом гуцулів Закарпаття були хутрянні кожухи з довгими рукавами та сукняні куртки («сердаки»), які виділялись багатством форм і способів оздоблення.

У межах Закарпаття лише у гуцулок Рахівщини побутовували барвінкові вінки, що складались з великої круглої «коронки» та менших «гутурінок». Ідентичність гуцульських хусток («дряпанок», «чічкань») проявилась в

оздобленні рослинним орнаментом, виконаним шовковими нитками технікою гладі. Художня форма і орнамент, назви і способи носіння гуцульських прикрас з бісеру подібні до прикрас долинянок, бойкинь та лемкинь Закарпаття, хоча святкові ажурні гуцульські силянки були вужчими за дводільні силянки долинянок і бойкинь. Традиційним видом взуття гуцулок Рахівщини були постоли з гострими носками, збірками, вибитим орнаментом та заокругленою п'яткою.

Традиційний чоловічий одяг гуцулів Рахівщини порівняно з жіночим є більш одноманітним. Плечовий безрукавний, верхній одяг та взуття гуцулів за кроєм та оздобленням подібні до жіночого. Відмінність полягала лише у розмірах та насиченості кольорової гами. Головною складовою чоловічого вбрання була сорочка. Протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. змінювався її крій, варіанти орнаментальних композицій вишивки, способи одягання сорочок. Гуцульська сорочка виділялась поперечними орнаментальними смугами («уставками») у верхній частині рукавів. Ще одним ідентифікуючим маркером гуцульського вбрання були вузькі полотняні штани («гаті») та червоні сукняні штани («гачі», «холошні», «крашаниці»). Підперезувались гуцули Рахівщини широкими шкіряними поясами («римінями») або вузькими «букуріями».

Улюбленим головним убором парубків був капелюх («крисаня»). Носили його постійно, за винятком холодних місяців року. Етноідентифікуючою ознакою весільних «крисань» були вінки («вінці пані молодого»), якими оздоблювали один бік капелюха. Зимовий стрій гуцула можна було легко визначити за хутряною шапкою («шликом»), яка у межах Закарпаття побутувала лише у гуцулів Рахівщини.

Дослідження традиційного народного вбрання доводить, що одяг великобичківських гуцулів кінця ХІХ – початку ХХ ст. сформувався з мішаних долинянсько-гуцульських традицій. До долинянських рис в одязі великобичківських гуцулів відносимо довгі жіночі безустановкові додільні сорочки («ушиванки»), спідниці, фартухи, кофти («блузики»), жилети («лайбики»). З другої половини ХІХ ст. починають поширюватись елементи гуцульського традиційного вбрання, які наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стають панівними. До них відносимо сорочки, оздоблені поліхромною вишивкою геометричних чи стилізовано-рослинних мотивів, крій та оздоблення хутряних безрукавок, чорні сукняні куртки («сердаки»), закосичені «крисані», чорні зимові шапки («шлики»).

У підрозділ 2.3. «Карпатоукраїнське, особливе та відмінне у народному одязі бойків і лемків» визначено межі побутування бойків і лемків Закарпаття, охарактеризовано особливості традиційного народного одягу їх локально-територіальних осередків та суміжних з ними зон.

Коротке бойківське «опліччя» за кроєм та оздобленням відрізнялося від гуцульських, долинянських і румунських сорочок з прямокутним вирізом горловини, угорських сорочок, оздоблених вишивкою виключно рослинних орнаментів реалістичних форм. Бойківські полотняні спідниці, зібрані у поясі в

складки («рямки»), оздоблені вишивкою геометричних чи геометризовано-рослинних орнаментів, чітко виділялись на фоні гуцульських дволатових пілок («запасок»), лемківських спідниць, декорованих рослинною вишивкою у вигляді великих квіток чи галузок.

Традиційне бойківське жіноче вбрання виділялось відсутністю китиць та мідних бляшок на хутряних кожухах, полотняними безрукавками («вестами»), оздобленими поліхромною вишивкою, смужками («пилками») з чорного фабричного сукна на святкових сукняних куртках («уйошах»), обрядовими чепцями із чорними стрічками, домінуванням білого кольору на прикрасах з бісеру.

Лемківське «опліччя» виділялось на фоні сорочок закарпатських українок, словачок та угорок. Етнографічно розмежувальну роль відіграла вишивка. До 20-х рр. ХХ ст. сорочки оздоблювали вишитими геометричними орнаментами, які були схожими до гуцульських уставок. Однак, лемкині вишивали прямо по полотну, а гуцулки – по уставках. З 20-х рр. ХХ ст. у вишивці лемківських «опліч» поширюються квітково-рослинні мотиви. Білі святкові рамлені спідниці та фартухи лемкинь Закарпаття чітко вирізнялись з-поміж поясного вбрання бойкинь, долинянок та угорок, пошитого із різнокольорових фабричних тканин.

Спільні та відмінні ознаки і риси спостерігаємо між лемківськими сукняними безрукавками («камізьельками») і тересвянськими «лекриками», «лайбиками» з фабричних тканин лемкинь, долинянок, бойкинь, угорок та словачок, білими і сірими гунями лемкинь і долинянок, уплітками у коси лемкинь, боржавських долинянок і гуцулок. За чепцем можна було розпізнати лемкиню між бойкинями та угорками. Насиченістю орнаментальної композиції та яскравим колоритом виділялись лемківські хустки. З-поміж них легко можна було виокремити бойківські, долинянські та словацькі хустки, у вишивці яких переважали світлі відтінки синіх, малинових, оранжевих барв. Важливим компонентом святкового вбрання лемкинь Закарпаття були прикраси з бісеру: вузькі «бархатки» та широкі «кризи».

Традиційний чоловічий одяг бойків і лемків приваблював стриманим колоритом з домінуванням білого кольору. У його основі лежала сорочка. У ХІХ ст. її шили з пілкою-вставкою збоку, глибоким розрізом пазухи, довгими рукавами, а наприкінці ХІХ ст. – з вузькою пілкою у верхній частині спинки. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. чоловічі сорочки бойків і лемків оздоблювали лише вишивкою «білим по білому» та декоративними загинками, а з 20-х рр. ХХ ст. поширюється поліхромна вишивка. Бойківські та лемківські штани за розмірами та оздобленням вирізнялись з-поміж долинянських, гуцульських, угорських та румунських.

До середини ХХ ст. бойки і лемки одягали полотняні і хутряні безрукавки, і лише наприкінці 40-х рр. ХХ ст. поширились «лайбики» із фабричних тканин. Бойківські хутряні безрукавки на фоні долинянських «бунд» та гуцульських «кептарів» виділялись простотою та стриманістю декору. Верхнім одягом повсюдно були гуні, які на початку ХХ ст. почали витіснятись полотняними

куртками («полотняниками») та сукняними «уйошами» і «сіраками». Волосся чоловіки зачісували з проділом на два боки. Традиційними літніми головними уборами були фетрові капелюхи («крисані»), солом'яні («плетенки»), а зимовими – хутряні шапки («кучми», «ковпаки»). Як жінки, так і чоловіки одягали шкіряні постולי. Чоботи поширились лише наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

У Розділі 3 «Еволюція народного одягу національних меншин Закарпаття в умовах етнічного та етнографічного порубіжжя» аргументовано, що одним із важливих чинників, які впливали на формування образу пограниччя, була етнічна ідентичність його населення, безпосередньо пов'язана з народним вбранням та міжетнічними відносинами.

У підрозділі 3.1. «Взаємозв'язки та взаємовпливи в народному одязі угорців» подано розгорнутий опис складових жіночого та чоловічого вбрання угорців краю. Центром розселення угорців на Закарпатті є Берегівський район. Багато угорців проживає також у селах Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів. Зустрічаються на Закарпатті й змішані села, де угорці компактно проживають поряд з українцями та іншими національними меншинами.

У ХІХ ст. жіночі сорочки з довгими рукавами шили з домотканого полотна, а на початку ХХ ст. – переважно з фабричної матерії. З перших десятиріч ХХ ст. в угорек сіл Велика Добронь, Великі Геївці, Соломоново Ужгородського р-ну поширились короткі сорочки з короткими рукавами, прямим розрізом пазухи посередині передньої пілки. У с. Вишково Хустського р-ну побутували жіночі блузки («візитки») з короткими (10–15 см) рукавами, квадратним вирізом горловини. Вишивкою рослинних мотивів, виконаною в техніці «двостороння гладь», декорували рукави та нагрудну частину передньої пілки. Поверх блузки дівчата одягали щільно приталену безрукавку («візитку») з білої фабричної тканини. Поясним вбранням угорек були спідниці та фартухи. На початку 20-х рр. ХХ ст. в угорських селах Закарпаття поширився комплект святкового дівочого плаття («мадяр руго»). Він складався з довгої сорочки з білого шовку, безрукавки («пруслика») та фартуха («котинь») з червоної атласної матерії. У ХІХ ст. єдиним верхнім одягом угорців Закарпаття були гуні. Одним із найяскравіших компонентів зимового вбрання угорек Закарпаття були хутряні кожухи («бунди»). У ХІХ ст. побутували білі бунди, які з початку ХХ ст. стали оздоблювати вишивкою. Серед головних уборів угорек виділяємо дівочі очіпки («парти») зі стрічками та очіпки, декоровані вишивкою. На початку ХХ ст. в окремих селах Берегівського та Виноградівського р-нів доповненням до традиційного угорського народного вбрання як жінок, так і чоловіків були вишиті носові хустинки.

Побутували два види чоловічих сорочок: короткі, тунікоподібного крою, з розрізом пазухи спереду, з широкими рукавами (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.), а також довгі з вужчими рукавами на манжети. Поясним одягом чоловіків були штани («гаті»), які щільно збиралися у складки, оздоблювались мереживом та «тороками». Обов'язковим доповненням до чоловічого одягу був прямокутний фартух («китинь»). На сорочку чоловіки одягали безрукавку,

нагрудну частину якої декорували дерев'яними намистинами, рідше вишивкою. Ідентифікуючою ознакою народного вбрання угорців була сукняна накидка («сюр»), за кроєм подібна до гуцульської «манти» та лемківської «чуги».

Підрозділі 3.2. «Роль регіонального фактору на формування та розвиток народного одягу румунів» присвячений аналізу типологічного різноманіття народного вбрання румунів Закарпаття, виокремленню його характерних особливостей. На Закарпатті румуни проживають у селах Біла Церква, Середнє Водяне Рахівського; Солотвино, Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Плаюц, Діброва Тячівського районів. Є села, де румуни становлять певну частку – Водиця, Луг, Верхнє Водяне Рахівського, Хижа, Черна Виноградівського районів.

Румунське вбрання Закарпаття характеризує стильова єдність, збереження деяких архаїчних. Основу жіночого костюма складала давня «волоська» сорочка. Характерними її особливостями були прямокутний виріз горловини та волани («фодри») на плечах, нижній частині рукавів. Поясним вбранням румунок були двоплатові пілки («задьє»), як з-поміж гуцульських виділялись широкими поперечними смугами. Як і долинянки, румунки поверх сорочки одягали хутряну безрукавку («кожок»). Їх характерними особливостями були більша ніж у долинянок кількість шкіряних аплікацій та переважання у вишивці чорного, синього бордового кольорів. У селах Хижа, Черна Виноградівського району побутували безрукавки з чорного оксамиту, оздобленні бісером та різнокольоровими гудзиками. Типовим верхнім вбранням були вовняні накидки («губе»), оксамитові куртки («беличі»). Доповненням до жіночого одягу були вишивані хустинки, ткані стрічки для волосся, маленькі сумочки («жебаловачки»), силяне намисто, дукати, гердани, в'язки металевих ключів, хрестиків.

Румуна, одягненого в народне вбрання, можна було впізнати за білою сорочкою з широкими рукавами, яку носили навипуск поверх широких, коротких штанів, вовняними безрукавками («кожками», «лайбликами»), маленькими солом'яними капелюхами («клопами»), сумочками («жебаловачками»), поліхромною вишивкою на сорочках і нижній частині штанів.

У підрозділі 3.3. «Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу словаків» встановлено, що традиційний народний одяг словаків, порівняно з угорцями і румунами, зберігся найменше. Але про нього ще пам'ятають старожили окремих словацьких сіл Перечинщини та Ужгородщини.

Народний одяг словаків краю розглянуто в порівняльному аналізі з вбранням лемків, долинян, угорців. Традиційний народний одяг українсько-словацького етнічного та лемківсько-долинянського етнографічного порубіжжя пройшов тривалий шлях розвитку. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на окресленій території чітко виокремлюються лемківський і долинянський одягові комплекси. У першій половині ХХ ст. помітними були впливи словацьких одягових традицій. Найяскравіше вони проявились у крої та

окремих елементах оздоблення традиційного жіночого вбрання: використанні мережива при оздобленні сорочок, збираних рамлених спідницях («ряшениках»), поширенні плечового рукавного одягу з фабричних матерій, оздобленого вишивкою «гладдю», жіночих чепців з трикутною передньою частиною тощо.

У підрозділ 3.4. «Характерні риси народного одягу німців, євреїв і циган» визначено особливості народного вбрання німців, євреїв і циган Закарпаття. На початок ХХ ст. в Закарпатті сформувалось декілька груп німецького населення. Німкені краю одягали сорочку, яку на відміну від українок, угорок, румунок і словачок вишивкою не оздоблювали, дві спідниці, зібраний у складки фартух, блузу з довгими рукавами. Волосся заплітали у дві коси, які завивали навколо голови й зав'язували ззаду. Характерним видом взуття були дерев'яні черевички. Чоловічий стрій виділявся сорочкою з відкладним коміром, довгими полотняними штанами з бахромою, темними безрукавками.

Етнічну приналежність підкреслював й народний одяг євреїв Закарпаття. Він зберігав такі традиційні для єврейського етносу складові як довгі чорні пальта (сюртуки), чорні капелюхи, круглі шапочки (ярмулки). В єврейському одязі переважали нейтральні тони з домінуванням чорного та білого. Проживаючи в тісному контакті з українцями та іншими національними меншинами краю євреї запозичали від них окремі складові народного вбрання.

Костюм є одним із невід'ємних етнічних елементів циган Закарпаття. Йому передусім притаманні довгі, широкі квітчасті спідниці, яскраві сорочки, різноманітні прикраси, хустки-шалі з шовку або вовни, декоровані безрукавки.

У Розділі 4 «Сакральна роль традиційного одягу» йдеться про використання народного вбрання в обрядах родинного та річного календарного циклу, традиційних віруваннях, народній магії, фольклорі та піснях.

У підрозділі 4.1. «Народний одяг в родинній обрядовості» описано елементи дитячого, весільного, поховального одягу. Складові народного вбрання застосовувались в дородових обрядах, під час пологів, першого купання дитини, хрещенської гостини. Сповивали дитину щонайменше до шести тижнів, однак цей період міг тривати й довше. Зазвичай і дівчаткам, і хлопчикам шили довгу сорочку з домотканого полотна. І лише з чотирьох-п'яти років готували або купляли інші складові вбрання.

Багатством елементів та кольорів, обрядовою значимістю, мистецько-художньою довершеністю виділялись комплекти традиційного весільного вбрання. Серед них виділяємо жіночі сорочки, оздоблені вишивкою «білим по білому», сукняні спідниці («літкники», «сукні з огальоном») в богданських гуцулок, ткані пояси у тересвянських долинянок, хутрянні безрукавки та гуні, барвінкові вінки, чепці зі стрічками та чорні вишиті хустки («молодиці») у бойкинь, червоні сукняні куртки («сердаки») та топірці («бартки») у гуцулів. Одяг мав відповідну функціональну спрямованість в поховальних та поминальних обрядах. Похоронне вбрання відрізнялося характером крою, матеріалом, кольором, способом виготовлення. На Закарпатті побутовув звичай

хоронити в одязі, в якому людина ходила на свята або ж навіть в тому, в якому вінчалась.

У підрозділі 4.2. «Народне вбрання в обрядах річного календарного циклу» доведено, що календарна обрядовість Закарпаття супроводжувалася великою кількістю обрядових магічних дій із застосуванням елементів традиційного народного вбрання.

Великою різноманітністю обрядових дій насичений зимовий цикл. Традиційні дівочі ворожіння на Катерини та Андрія проводились із використанням фартухів, головних уборів, черевиків і чобіт, чоловічих штанів. Готуючи та випікаючи різдвяний обрядовий хліб («керечун»), одягали гуню та рукавички. Вмиваючись перед Святою вечерею та на Василя, незаміжні дівчата втирались червоною хусткою аби бути красивими.

Серед циклу весняних свят найбільше виділяється Великдень. За народною традицією жінки починали місити тісто на зорі, стоячи на гуні. Гуню використовували й після освячення пасок. Перш ніж увійти до хати з паскою, під поріг стелили гуню і ставали на неї. Зі скотарством пов'язано чимало юрїївських обрядів. У лемківських селах Великоберезнянщини при першому вигоні худоби діти плели з квітів вінки, які прив'язували бикам і коровам до рогів, а малим теляткам вішали на шию. Такі вінки називали «худобинськими».

Вінки були обов'язковими атрибутами таких свят літнього циклу як Трійця та Івана Купала. Серед найбільших осінніх свят – Покрови. Воно асоціювалось з початком вечорниць, сватанням, весіллями. У народі побутувала приказка: «Свята Покровонько, покрий мою головоньку, хоч хусткою, хоч ганчіркою, щоб не зосталася дівкою».

У підрозділ 4.3. «Одяг в традиційних віруваннях та народній магії» висвітлено питання магічної та ритуальної функції одягу.

У народному світогляді українців Закарпаття збереглися ряд вірувань щодо способу виготовлення та носіння одягу, а також звичай одягати одяг навиворіт. Загальноживаним охоронним засобом для малих діток було одягання навиворіт спіднього вбрання. Однією із найбільш вживаних складових народного вбрання в демонологічних віруваннях був пояс. Окремі демони хвороб, зокрема «тиф» (червінка) асоціювались з жінкою в червоній хустці. Магічна (сакральна) роль надавалась вінчальним сорочкам.

На окрему увагу заслуговує ритуальна голизна, яку народна традиція приписувала «непростим». Завдяки вбранню можна було здобути або позбутися домашнього духа-помічника. Одяг використовувалось як замітник людини в лікувальній магії.

Підрозділ 4.4. «Вбрання в народному фольклорі та піснях», присвячений народним пісням, приказкам, прислів'ям, у яких зустрічаються відомості про те, хто і як виготовляв одяг, з якої сировини, як його носили, як до нього ставилися люди.

У піснях оспівувались прядіння, виготовлення тканини в домашніх умовах, пошиття та оздоблення одягу. Із складових народного вбрання найбільше в фольклорі знайдено матеріалів про підготовку сировини, пошиття та

оздоблення вишивкою сорочок. Наявність у дівчини кількох, оздоблених вишивкою, сорочок засвідчувала її багатство. Пишно оздоблена сорочка була гордістю парубка. Своє відображення в народних піснях знайшли народні прикраси, що були елементами залицяння хлопців до дівчат, виступали подарунками. Складовими народних коломиенок часто були постолі та чоботи, які вважались дорогими речами.

Окрема увага звертається на весільні пісні, у яких найчастіше оспівуються зачіски, вінки, хустки. Елементи народного вбрання виступали маркером зміни сімейного стану дівчат та хлопців. У піснях на прикладі наявності тої чи іншої складової народної ноші описані переваги життя з мамою у порівнянні зі спільним проживанням в домі свекрухи. З елементів чоловічого вбрання оспівуються сорочки, капелюхи.

Складові традиційного народного вбрання краю передані сучасним поколінням й в прислів'ях, приказках, повір'ях. Це сорочка, спідниця, штани, черевики та чоботи. У народній творчості на прикладі одягу проводяться паралелі за такими групами як «багатий – бідний», «дурний – розумний», зустрічається негативне ставлення до ледарів та брехні.

Розділ 5 «Трансформаційні процеси в народному одязі Закарпаття другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : традиції, новації та популяризація» присвячено етноісторичному аналізу та осмисленню особливостей еволюції вбрання, його збереженості та сучасних форм інтерпретації.

У підрозділі 5.1. «Розвиток та трансформації видів і типів народного одягу в другій половині ХХ ст.» йдеться про вплив різних чинників на процес змін в матеріалах для виготовлення, а відтак і в поширенні тих чи інших видів і типів вбрання. Доведено, що в період Другої світової війни та впродовж першого повоєнного десятиріччя відбулось повернення до виготовлення доморобних тканин. В побуті селян залишались більшість складових народного вбрання. Люди продовжували займатись вишивкою, ткацтвом, шевством, чинбарством, кушнірством. Збереженню одягових традицій в перше повоєнне десятиріччя на Закарпатті сприяла й художня самодіяльність. У краї створювались гуртки, систематичними стали огляди народної творчості, в яких чималий акцент робився на костюмах.

Помітними були зміни в одяговій вишивці, чому сприяла поява значної кількості періодичних видань, в яких окрема увага зверталась на крій одягу та орнаментальні схеми вишивок. Серед них – «Радянська жінка», «Краса і мода». Великі накладі брошур і посібників з пошиття одягу сприяли розвитку швейної справи. Практично кожна друга жінка в селах шила за необхідності. Швейну справу як обов'язковий предмет вивчали у школах, а вміння шити було однією із чеснот жінки.

Впродовж другої половини ХІХ ст. відбулась еволюція поясного вбрання. На зміну довгій широкій спідниці з домотканого полотна прийшла вузька, коротша і без оздоблення. У середині 50-х рр. ХХ ст. на Закарпатті починає поширюватись такий вид зимового верхнього одягу як «куфайка». Вже на кінець 1960-х рр. навіть у передгірських та гірських районах краю поширились

жіночі сорочки з фабричних тканин, так звані «платя», «вігани». В сільську моду входять пальта, куртки, кофти-гольфи, в'язаний одяг. У 1970-х роках популярними стали жіночі костюми з трикотажу. Одяг з тканин цього типу був відносно недорогим та вирізнявся особливим різноманіттям фасонів. В Ужгороді запрацювали торгівельні склади, на які за певних умов можна було потрапити і купити дорогі речі. У другій половині ХХ ст. селянки продовжували використовувати прикраси, але з побуту виходять чепці.

Популяризації народно вбрання сприяли діяльність гуртків, самодіяльних ансамблів, проведення виставок, майстер-класів, фестивалів культур національних меншин краю. У напрямі розвитку «фольклорного» (народного) стилю працювали художниці-модельєри Т. Чувалова та Е. Медвецька.

У підрозділі 5.2. «Народний одяг як культурно-мистецьке явище наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.» йдеться про засоби відродження традиційного народного вбрання Закарпаття на сучасному етапі.

На початку ХХІ ст. музейні збірки виконують роль джерельної бази та провідного популяризатора народного вбрання для майстрів народної творчості. Моделювання традиційних народних строїв є одним із напрямів творчості художника-модельєра, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України М. Купарь. За її ескізами були пошиті сценічні костюми для багатьох фольклорно-етнографічних колективів краю, зокрема Заслуженого академічного Закарпатського народного хору. Значну кількість автентичних сорочок зібрала майстриня з Виноградова О. Гал. На їх основі були розроблені схеми орнаментальних композицій вишивки. Серію зарисовок «Локальні особливості народного вбрання» здійснив кандидат мистецтвознавства Р. Пилип. Цінними для сучасного дослідника народного одягу є розроблені ним рисунки крою та схеми розміщення орнаменту на окремих складових народного вбрання. Художньою реконструкцією традиційних народних костюмів різних етнографічних регіонів України, в тому числі Закарпаття, займаються К. Білетіна та І. Калюжна.

Значну роботу по відтворенню одягових традицій проводить єдина в області майстерня з виготовлення народного сценічного одягу «Folklore», яка працює з 1994 р. Її керівник – О. Вовчик. Тут виготовлять на замовлення народне вбрання різних регіонів України та народів світу, естрадні та карнавальні костюми, жіночі головні убори (коронки, віночки, чепці), чоловічі ремені («череси») та постолі. Популяризація народного одягу є одним із пріоритетних напрямків роботи школа моделей «A'star», засновником і керівником якої є А. Феєр.

Складові народного одягу, зокрема вишиті сорочки, є обов'язковими елементами святкування державних свят. Помітною стала практика повернення до масового одягання народного строю під час влаштування етнофестивалів. Дослідження народного вбрання Закарпаття показали, що з 1990-х років з'являються приватні колекціонери народного одягу. На базі їх збірок формуються окремі музеї. Останнім часом зростає попит на етновесілля та відтворення обрядів річного календарного циклу.

У підрозділ 5.3. «Традиційний народний одяг як елемент атракцій в ужгородському скансені» наведені види культурно-освітньої діяльності музею, в яких одним із головних елементів виступає народне вбрання.

Традиційним способом представлення ресурсів скансену є статичні презентації колекцій у вигляді експозиції будівель та їх інтер'єрів. На прикладі музейної експозиції кожен бажаючий може ознайомитись як з локальною варіативністю одягових комплексів Закарпаття в цілому, так і з окремими їх складовими. Важливим засобом показу власних зібрань є виставки. Починаючи з 2010 р. музеєм неодноразово організовувались масштабні експозиції присвячені традиційному народному вбранню етнографічних груп українців та національних меншин краю. У 2021 р. була підготовлена та проведена виставка «Етнічна палітра Закарпаття в музейних збірках ужгородського скансену». Вона експонувалась у виставкових залах Музею народної архітектури та побуту імені Климентія Шептицького у Львові та Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». У відповідь львівський скансен організував в Ужгороді виставку «Прикраса», на якій були представлені традиційні прикраси етнографічних регіонів Західної України – Бойківщини, Гуцульщини, Покуття, Буковини, Лемківщини, Закарпаття, Львівщини.

Ще одними атракціями ужгородського скансену, пов'язаними з народним вбранням, стали реконструкції та покази. З 2015 р. при Закарпатському музеї народної архітектури та побуту діє Студія вишивки «Косиця», створена для тих, хто мріє про автентичну закарпатську вишиванку, бажає навчитися вишивати давніми техніками із застосуванням відповідної символіки. До атракційних форм популяризації традиційного народного вбрання відносимо й фестивалі, свята народних ремесел, нічні екскурсії.

Народний одяг з фондової колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту залучався й до ряду видавничих та онлайн проєктів. Автор дисертаційного дослідження у співпраці з журналом «Унікал – унікальне Закарпаття» вів спеціальну рубрику про історію локальної моди, а також про традиції народного вбрання Закарпаття. У 2019 р. спільно з інтернет-виданням «Varosh» підготовлено проєкт «Коріння: історичне вбрання Закарпаття в образах сучасних жінок». Музеєм на офіційній сторінці в мережі Facebook ведуться рубрики «Експонат тижня» і «Пізнай традиції з ужгородським скасеном», де теж висвітлюються особливості народного одягу краю. В останні роки популярним став фотоконкурс «Своя сорочка ближче до тіла».

ВИСНОВКИ

1. У дисертації в хронологічному розрізі проаналізовано наявний спектр фахової літератури, що дозволило прослідкувати наростання зацікавленості даною проблематикою науковцями. Аналіз стану дослідження теми підтвердив, що дотепер не існувало цільної реконструкції одягових традицій Закарпаття. Маловивченими виявились етапи та напрямки розвитку крою та елементів оздоблення народного вбрання, вплив одягу на формування ідентичності

населення краю, локальні особливості народного вбрання національних меншин краю, роль одягу в родинній та календарній обрядовості, світоглядних уявленнях і народній магії, фольклорі та піснях. У роботі вперше в українській етнологічній науці висвітлено питання трансформаційних процесів у народному одязі Закарпаття другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: еволюції видів і типів вбрання, збереження одягу як культурно-мистецького явища та ролі в цьому процесі музею.

2. За підсумками проведеної роботи зібрано, систематизовано і проаналізовано великий за обсягом матеріал. Базисом дослідження були визначені писемні, речові, зображувальні та усні джерела, більшість із яких виявлена в ході етнографічних експедицій та наукових відряджень Закарпатського музею народної архітектури та побуту та ДВНЗ «Ужгородський національний університет» впродовж 2007–2020 рр. Цінними є рукописні архівні матеріали ужгородського скансену, Лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. П. Тиводара, Державного архіву Закарпатської області, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Серед зображувальних джерел дослідження живописні твори, графічні замальовки, схеми одягової вишивки, світлини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., а також надгробні пам'ятники. Левову частку фактологічного матеріалу склали пам'ятки, опрацьовані в 7 зарубіжних, 26 українських музеях, а також у численних приватних збірках.

3. Вивчаючи традиційний народний одяг Закарпаття, дотримано вживання багатьох методів дослідження, що дали відповіді на поставлені завдання. В першу чергу це методи польової роботи. Окрім того, застосовані порівняльно-історичний метод, метод типологічного аналізу, метод комплексного аналізу, метод історизму. Важливим було застосування методу історичної реконструкції, що дало змогу відтворити комплекси традиційного народного одягу долинян, гуцулів, бойків, лемків, угорців, румунів і словаків Закарпаття. Методом картографування визначені ареали поширення локальних комплексів вбрання. Для систематизації й узагальнення наукової літератури та джерел використовувався літературно-аналітичний метод. Важливим аспектом у вивченні традиційного народного одягу Закарпаття є визначення сутності та змісту понять і термінів.

4. З'ясовано, що до етноідентифікуючих ознак та етнографічно розмежувальних рис жіночого народного одягу долинян Закарпаття відносимо ряд структурних та художніх елементів сорочок, хутрянні безрукавки («бунди»), зелені, рідше червоні в'язані безрукавки («камізьельки»), кофти («візитки») з довгими рукавами, короткі чорні гуні, сукняні куртки («уйоші») із зеленими та синіми сукняними нашивками, куртки («белічі») з чорного оксамиту, вінки з кори липи.

Етноідентифікуючу та етнографічно розмежувальну роль виконували короткі чоловічі сорочки («лайдані») боржавських і тересвянських долинян. З появою фабричних тканин у долинян поширились чоловічі безрукавки («лайбики») з шовкової, оксамитової, атласної матерії. Характерною ознакою

чоловічих білих безрукавок з сіл Ужгородського району були шість пар гудзиків та шнурочків, складених у формі завиточків («петельок»).

Не дивлячись на поширення кількох комплексів народного строю та значну кількість місцевих локальних особливостей, традиційний народний одяг долинян Закарпаття характеризується типологічною єдністю. Помітні зміни у крої та оздобленні того чи іншого компонента вбрання відбувались наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У 20-40-х рр. ХХ ст. помітними стають впливи міської моди.

5. Виявлено, що етнічна специфіка та різноманітність народного одягу гуцулів Закарпаття знайшли свій прояв у жіночих сорочках із розрізом пазухи посередині передньої пілки, дволатових пілках («запасках»), хутряних безрукавках («кептарях»), декорованих аплікаціями та вишивками, хутряних кожухах без аплікацій, сукняних куртках червоного, коричневого, чорного кольорів, дівочих весільних вінках, гостроносих постолах. Всі ці елементи чітко виділялись на фоні відповідних складових народного вбрання долинян, бойків і лемків Закарпаття. Як етноідентифікуючу, так і етнографічно розмежувальну роль виконувала гуцульська геометрична вишивка.

Традиційний чоловічий одяг гуцулів Рахівщини виділявся сорочкою «кошулею» з поперечними орнаментальними смугами («уставками») у верхній і нижній частині рукавів, вузькими, довгими полотняними штанами («гателями»), декоративним оздобленням шкіряних поясів та головних уборів, побутованням таких доповнювальних елементів як топірці («бартки») та сумочки («дзьобенки»).

Великобичківський локально-територіальний осередок формувався у контактній долинянсько-румунсько-гуцульській зоні. У комплексі чоловічого вбрання сіл поблизу Великого Бичкова навіть у 20-40-х роках ХХ ст. домінуючими були складові вбрання, характерні для долинян. Поряд з тим поширювались гуцульські елементи: хутряні безрукавки, сукняні куртки, жіночі зачіски та головні убори, чоловічі сорочки, оздоблені поліхромною вишивкою, широкі шкіряні пояси, зимові шапки («шлики»).

6. З'ясовано, що характерними рисами бойківської короткої жіночої сорочки («опліччя») були круглий вирізом горловини, скісний розріз пазухи з правого чи лівого боку, густозібрана нагрудна частина, довгі рукави з пришивними манжетами. Етноідентифікуючими ознаками вишивки на жіночих сорочках воловецьких бойків були орнаментальні смуги ромбів з вусиками («жучками»), поєднання розет і скісних хрестів у складні орнаментальні композиції, обмітувальні шви («намотування») чи фактурні колечка («колісця») по контурах пришивних манжет, мотиви «сердечок» та «берегинь» на весільних сорочках. Основу стрічкових композицій орнаментальних мотивів вишивки на жіночих сорочках міжгірських бойків складали різні види «кривуль». До етнографічно розмежувальних рис бойківського жіночого вбрання відносимо складки («рямки», «ребра») та плетений шнурок («поясник», «збираник») у верхній частині спідниці, простоту та лаконічність в оздобленні хутряних безрукавок, полотняні вишивані

безрукавки («вести»), різнокольорову ткану смужку («обшивку», «латанку») та різнокольорові шнурки з китицями на «коцоватих» (ворсових) гунях, обрядові чепці та червоні чи чорні хустки («молодиці»).

Жіночі сорочки лемків Закарпаття виділялись відсутністю вишивки обабіч розрізу пазухи на коротких «опліччях» лемкинь Перечинщини, густими «рямами» біля горловини та манжет, скісним розрізом пазухи з правого боку, вузькою пілкою-вставкою у задній частині та підточкою («надшувкою») на сорочках лемкинь Великоберезнянщини, квітково-рослинним орнаментом у вишивці сорочок великоберезнянських лемкинь 30-40-х років ХХ ст. Лемкиню у натовпі можна було розпізнати й за святковими спідницями («білениками», «ряшениками»), вишивкою на фартухах, в'язаними однотонними поясами з китичками на кінцях, сукняними куртками («сіраками»), червоно-зеленими уплітками в коси, «рогатими» чепцями та чепцями зі стрічкою («партицею»), орнаментикою прикрас з бісеру.

Характерною особливістю чоловічого одягу бойків і лемків Закарпаття були довгі нижче пояса сорочки із глибоким розрізом пазухи, довгими рукавами та декоративними загинками (ХІХ ст.), що оздоблювались вишивкою «білим по білому» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) та сорочки «розвертанки», оздоблені поліхромною вишивкою (20-40-ві роки ХХ ст.). Білі, рідше сірі лемківські сукняні штани («холошні») чітко виділялись на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Характерною особливістю лемків було масове поширення полотняних, хутряних і сукняних безрукавок, відсутність майже до середини ХХ ст. «лайбиків» з фабричних тканин. Верхнім одягом повсюдно були гуні. У міжгірських бойків вони були домінуючими аж до кінця 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. У воловецьких бойків і лемків Закарпаття на початку ХХ ст. гуні почали витіснятись полотняними куртками («полотняниками») та сукняними куртками («уйошами», «сіраками»).

7. Простежено, що багаторічне спільне проживання та спілкування національних меншин з українцями краю не могло не відбитись і на їх традиційному народному вбранні, його загальному силуеті, колориті, способі оздоблення, орнаментиці, окремих художніх елементах. Найпомітніші впливи іноетнічних художніх елементів одягу позначились поблизу українсько-угорського, українсько-румунського, українсько-словацького етнічного пограниччя.

До ідентифікуючих ознак угорського вбрання відносимо вишивку виконану технікою «двостороння гладь», чоловічу сукняну накидку («сюр»), румунського – прямокутний виріз горловини жіночих сорочок, хутряні безрукавки («кожки»), вовняну накидку («губе»), шкіряні штани («чоаречь»). Міжетнічні взаємозв'язки між словаками та українцями краю проявились у основних компонентах жіночого строю: сорочках з короткими рукавами, блузках («візитках») з довгими рукавами, оздоблених вузькими смугами вишивки, носінні кількох спідниць, густозібраних («рамлених») спідницях («ряшениках») у лемків Великоберезнянщини, словаків Перечинщини та Ужгородщини.

У середовищі українців, угорців, румунів і словаків на Закарпатті в різні історичні періоди компактно проживали німці, євреї та цигани. Вивчення їх народного вбрання проводилось в контексті етнографічного пограниччя. Німкені не оздоблювали або слабо оздоблювали вишивкою сорочки, носили зібраний у складки фартух, довгі, до колін шкарпетки, дерев'яні постони, сукняні куртки, декоровані різноманітними нашивками. Євреї виділялись довгим плащем («капотою») з капюшоном, молитовним квадратним покривалом («талесом»), маленькою круглою шапочкою («ярмулкою»), бородою і пейсами, жіночим нагрудником («брустухом»). Цигани Закарпаття, як і в інших регіонів України – це яскраві кольори, довгі спідниці, кофти з глибокими вирізами, чоловіча орнаментована жилетка. Поряд з тим з'ясовано, що німецькі, єврейські і циганські поселення часто пристосовувались до умов проживання місцевого населення. Тому в їх повсякденному та святковому вбранні могли переважати одягові традиції відповідних районів краю.

8. Стверджено, що народне вбрання Закарпаття мало й сакральну роль. Переважна більшість складових народного одягу ставала елементом окремих обрядодійств річного календарного циклу. На них ворожили, вони були головними атрибутами колядницьких гуртів, пасхальних, купальських, покровських та інших звичаїв і обрядів. Важливою є магічна та ритуальна функції одягу, ряд знакових функцій вбрання з набором формальних ознак.

Відомості про традиційне вбрання краю знайдено в народних піснях, приказках, прислів'ях. У них зафіксовано процес прядіння, виготовлення тканини в домашніх умовах, пошиття та оздоблення одягу. Найчастіше у фольклорі згадується головна складова народного вбрання – сорочка. Чимало матеріалів – про хустки, народні прикраси, взуття. З чоловічого вбрання в піснях оспівані сорочки, штани, головні убори та взуття. У плані вивчення святкового (обрядового) одягу важливими є весільні пісні.

9. Досліджено динаміку трансформаційних процесів народного одягу населення Закарпаття середини ХХ – початку ХХІ ст. З'ясовано, що стрімкий розвиток легкої промисловості поступово вносив корективи в елементи строю, а згодом витіснив традиційний народний одяг. У період Другої світової війни відбулось повернення до виготовлення доморобних тканин, що пов'язано із відсутністю можливості придбати фабричну тканину та її нестачею.

Простежено, що в перше повоєнне десятиріччя народний одяг ще був у широкому вжитку, польові матеріали свідчать про вичинку шкіри для взуття та кожухів. Збереженню одягових традицій сприяла й художня самодіяльність. При порівнянні одягової вишивки довоєнного та післявоєнного періодів виявлено перехід до багатоколірності, зміни технік вишивки та структур орнаментальних композицій. Цьому сприяла поява значної кількості періодичних видань.

Встановлено, що, починаючи з кінця 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. народний одяг повістю виходить з масового вжитку та використовується старшим поколінням. Характерним явищем став процес переміщення народного строю з села до міста, де він став джерелом формування

«фольклорного» (народного) стилю. У цей час проводяться численні виставки, майстер-класи народних умільців, творчі звіти, фестивалі, художники-модельєри працюють над створенням сценічних костюмів з етномотивами.

Значення народного одягу та його складових як культурно-мистецького явища розвинулось й на початку XXI ст. Виявлено активізацію дослідницької та практичної роботи майстрів народної творчості, художників. Проаналізовано роботу з пошиття та моделювання народного вбрання швачками та модельєрами (майстерня «Folklore»), популяризації традиційного одягу професійною школою моделей «A'star». Зафіксовано активне зростання інтересу до народного одягу молодого покоління, практику масового одягання народного строю під час парадів вишиванок, етнофестивалів.

Дослідження народного вбрання Закарпаття показали, що з 1990-х рр. з'являються приватні колекціонери народного одягу. На базі їх збірок формуються окремі музеї. Останнім часом зростає попит на етновесілля та відтворення обрядів річного календарного циклу.

З середини 2000-х років костюм як елемент атракції стає основою культурно-освітньої діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Народний одяг етнографічних груп українців і національних меншин Закарпаття презентується в експозиціях музейних хат, є експозиційним матеріалом для побудови виставок. Комплексні дослідження дали можливість авторові провести реконструкції та покази народного одягу, до яких залучалась студентська молодь. Велика та цінна колекція народного одягу (близько 7 тис. од. зб.) та набуті знання дали змогу у 2015 році створити при музеї Студію вишивки «Коцисиця», учасники якої відтворили значну кількість автентичних зразків жіночих сорочок. Народний костюм як елемент традицій фіксується й під час проведення на базі музею фестивалів. Він є джерелом для відтворення в музейній експозиції різних обрядових дійств, нічних екскурсій, свят народних ремесел. Про популярність народного вбрання свідчить його залучення до видавничих та онлайн проєктів.

10. При дослідженні традиційного народного вбрання Закарпаття виявлено величезну кількість зображувальних джерел. Їх об'єднано в такі групи: графічні малюнки; кольорові схеми вишивок; живописні твори; надгробні пам'ятники; світлини кінця XIX – XX ст. Аналізуючи особливості пошиття та оздоблення складових народного одягу, розроблено власноруч та використано рисунки кроїв інших народознавців.

11. Співставивши виділені дослідниками локальні комплекси одягу Закарпаття з музейними колекціями та матеріалами власних польових досліджень виділено дванадцять основних одягових комплексів: тереблеріцький, боржавський, тересвянський, королевський, перечинсько-березнянсько-свалявський, ужанський, гуцульський, бойківський, лемківський, угорський, румунський та словацький. Кожен із них у свою чергу поділяється на кілька локально-територіальних осередків.

Шість основних одягових комплексів українців Закарпаття охоплюють територію розселення етнографічної групи долинян Закарпаття. Комплекс

традиційного народного одягу тереблеріцьких долинян поділяємо на три осередки: тереблянський (села Руське Поле, Буштино, Вонігово, Новобарово, Теребля, Кричово, Угля Тячівського району і села Стеблівка, Крайниково, Сокирниця, Новобарово, Данилово Хустського району); колочавський (села Синевирська Поляна, Синевир, Негровець, Колочава Міжгірського району); горінчівський (села Іза, Кошельово, Липча, Горінчово, Монастирець, Березово, Нижній Бистрий Хустського району).

Територію розселення боржавських долинян у результаті взаємодії різних чинників поділяється на чотири етнографічні округності: довжанські (села Березники, Керецьки Свалявського району та села Лисичово, Кушниця, Суха, Бронька, Довге, Приборжавське Іршавського району); іршавські (села Луково, Імстичево, Білки, Осій, Ільниця, Великий Раковець, Малий Раковець, Вільхівка, Дубрівка, Гребля Іршавського району); крайнянські (села Брід, Загаття, Чорний Потік, Підгірне, Дешковиця, Локіть, Арданово, Доробратово Іршавського району та села Завидово, Залужжя, Лалово, Коноплівці, Коропець Мукачівського району); виноградівські долиняни (села Широке, Великі Ком'яти, Букове, Онок Велика і Мала Копаня Виноградівського району).

У тересвянських долинян виділено три локально-територіальні варіанти одягового комплексу: одяг тересвянських (села Тересва, Бедевля, Крива, Біловарці, Добрянське, Терново Тячівського району); дубівських (села Ганичі, Підпleshа, Новоселиця, Дубове, Тарасівка, Широкий Луг, Красна Тячівського району) та усть-чорнянських долинян (села Усть-Чорна, Руська Мокра, Лопухів, Комсомольськ (Німецька Мокра) Тячівського району).

У окремий одяговий комплекс виділено народне вбрання корелевських долинян. Вони населяють лівобережжя р. Тиси. Найбільшими селами є Велятино Хустського району та села Новоселиця, Хижа, Черна, Веряця, Горбки, Королево, Клинове Виноградівського району. На розвиток традиційної культури, зокрема народного одягу, корелевських долинян мали впливи румунів та змадяризованих русинів-українців.

На три локально-територіальні осередки поділено перечинсько-березнянсько-свалявський одяговий комплекс. Локалізація етнічних особливостей турянського осередку окреслюється долиною р. Тур'ї. До найбільших сіл осередку слід віднести: Ворочеве, Перечин, Сімерки, Тур'я-Ремета, Тур'я Поляна, Туриця, Турички, Вільшанки, Порошково, Тур'я Бистра та Полянська Гута Перечинського району. Великоберезнянсько-чорноголовський осередок можна окреслити селами Руський Мочар, Розтоцька Пастіль, Бегендецька Пастіль, Костева Пастіль, Пастілки, Чорногорова, Смереково, Буківцьово Великоберезнянського району. Особливості народного одягу Свалявського району зосереджені в селах Плоске, Родникова Гута, Плав'є, Поляна, Голубинне, Неліпино, Тибава, Дусино, Стройне, Сусково та ін.

Детальний аналіз традиційного народного одягу ужанських долинян дозволяє виділити в їх одяговому комплексі два локально-територіальні осередки: мукачівський та ужгородський, які включають всі найбільші українські села згаданих районів.

Одяговий комплекс гуцулів Закарпаття поділяємо на ясіняський (села Чорна Тиса, Ясіня, Лазещина, Стебний, Кевелів, Тростянець, Кваси, Сітний, Білин), богданський (села Розтоки, Видричка, Богдан, Бребоя, Луги, Говерла), рахівський (м. Рахів та села Вільховатий, Костилівка, Круглий, Ділове, Хмелів, Косівська Поляна, Росішка) та великобичківський (села Луг, Великий Бичків, Верхнє Водяне, Стримба, Водиця, Кобилецька Поляна) локально-територіальні осередки.

Традиційний одяговий комплекс бойків Закарпаття поділяється на три етнографічні округності, хоча лише дві з них можемо назвати класичними бойківськими. Це територія поширення міжгірських (села Майдан, Голятин, Новоселиця, Лісковець, Торунь, Лопушне, Верхній Бистрий, Пилипець, Верхній і Нижній Студений, Ізки, Річка, Репинне) та воловецьких бойків (всі села Воловецького району, крім Розтоки та Кічерного). Села Розтоки, Кічерний Воловецького району та територія розселення ужоцьких бойків, яка охоплює села лівобережжя р. Ужа Ужок, Волосянка, Тихий, Гусний, Сухий Великоберезнянського району перебували під помітним впливом лемків.

Найменш чисельною етнографічною групою українців Закарпаття є лемки. Їх одяговий комплекс можемо поділити на великоберезнянський та перечинський осередки. Традиційний народний одяг лемків Великоберезнянщини локалізуємо селами правобережжя р. Ужа. Більшість елементів лемківського народного одягу, зокрема жіночого, зустрічаємо у згаданих села лівобережжя р. Ужа. На Перечинщині лемківський народний одяг був поширений у селах Дубриничі, Новоселиця та Зарічево. В одязі лемків села Зарічево помітними були впливи турянських долинян.

За даними народного вбрання в угорців Закарпаття виділяємо три основні локальні осередки – берегівський, виноградівський, мукачівсько-ужгородський; у румунів – рахівський, тячівський, виноградівський, у словаків – великоберезнянський, перечинський та ужгородський.

Крім названих основних одягових комплексів Закарпаття та їх локально-територіальних осередків, окремо виділено цілі групи сіл – т.зв. «контактні зони». Формування та розвиток традиційного народного вбрання тут відбувались під впливом кількох етнографічних груп українців, національних меншин Закарпаття. До «контактних зон» відносимо: 1) українсько-румунське етнічне та гуцульсько-долинянське етнографічне пограниччя – територія розселення великобичківських гуцулів; 2) українсько-румунсько-угорське етнічне пограниччя – територія розселення королевських долинян; 3) боржавсько-тереблянсько-бойківське етнографічне пограниччя – села Сойми, Лозянське, Міжгір'я, Запереділля, Вучкове Міжгірського району; 4) бойківсько-долинянське етнографічне пограниччя – села Уклин, Ганьковиця, Вовчий Свалявського району; 5) лемківсько-бойківське етнографічне пограниччя – села Ужок, Волосянка, Гусний, Сухий, Тихий Великоберезнянського та села Розтока, Кічерний Воловецького районів; 6) лемківсько-бойківсько-долинянське етнографічне пограниччя – села Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино Великоберезнянського району. Народне вбрання

національних меншин краю розглянуто в контексті взаємовпливів та взаємозв'язків з українцями Закарпаття.

Такий поділ території Закарпаття за локальними одяговими комплексами у своїй більшості співпадає з загальноприйнятим етнографічним районуванням українців Закарпаття.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Коцан В. «Монистята на білиньку шию...». Жіночі прикраси з бісеру на Закарпатті: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. 116 с.

Рецензія:

Король В. Дослідження традиційних жіночих прикрас з бісеру на Закарпатті. [рец. на кн.:] Коцан В. «Монистята на білиньку шию...». Жіночі прикраси з бісеру на Закарпатті: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. 116 с. *Народознавчі зошити*. 2021. № 3. С. 751–752.

2. Коцан В. Традиційний народний одяг Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст.: етнічна специфіка, обрядова роль. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. 296 с.: іл.

Рецензія:

Король В. Дослідження традиційного народного одягу на Закарпатті. [рец. на кн.:] Коцан В. Традиційний народний одяг Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст.: етнічна специфіка, обрядова роль. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. 296 с.: іл. *Народознавчі зошити*. 2021. № 4. С. 1024–1025.

Статті у фахових виданнях:

3. Коцан В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (ХІХ – першої половини ХХ ст.). *Народознавчі зошити*. 2014. № 1. С. 80–97.

4. Коцан В. Традиційний народний одяг великобичківських гуцулів ХІХ – першої половини ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2014. № 2. С. 328–343.

5. Коцан В. Традиційне та особливе в чоловічому народному одягові бойків і лемків Закарпаття (ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2014. Вип. 1. С. 119–129.

6. Коцан В. Традиційний дитячий одяг Закарпаття у родинній обрядовості (ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 89–104.

7. Коцан В. Традиційне весільне вбрання Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2015. № 2. С. 402–413.

8. Коцан В. Традиційний народний одяг як джерело вивчення та популяризації культурної спадщини Закарпаття. *Historical and cultural studies. Історико-культурні студії*. Львів: Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2015. № 2. С. 53–60. (Index Copernicus).

9. Коцан В. Традиційний народний одяг румунів Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. *V Симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія і сучасність»*. Сату Марє: Editura Muzeului Satmarean, 2015. С. 324–342.

10. Коцан В. Традиційне жіноче поясне вбрання українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Народознавчі зошити*. 2016. № 1. С. 74–91.

11. Коцан В. Традиційний народний одяг Закарпаття у календарно-побутовій обрядовості XIX – першої половини XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2016. Вип. 34. С. 107–114.

12. Коцан В. Традиційні народні сорочки українсько-румунського етнічного порубіжжя XIX – першої половини XX ст. (на прикладі Закарпатської області). *VII Симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія і сучасність»*. Сату Марє: Editura Muzeului Satmarean, 2016. С. 324–342.

13. Коцан В. Традиційний жіночий плечовий та верхній одяг долинян Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Народознавчі зошити*. 2017. № 5. С. 1114–1125.

14. Коцан В. Звичаї та обряди, пов'язані із народженням дитини в селах пониззя р. Уж (XIX – перша половина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2017. Вип. 36. С. 100–107.

15. Коцан В. Особливості традиційного народного вбрання лемків Закарпаття (XIX – перша половина XX ст.). *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 5. С. 18–24.

16. Коцан В. Народне взуття Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 24–34.

17. Коцан В. Деякі аспекти традиційного народного весілля сіл долини р. Уж XIX – першої половини XX ст. (за сучасними польовими етнографічними матеріалами). *Народознавчі зошити*. 2018. № 4. С. 854–865.

18. Коцан В. Жіночі сорочки тереблеріцьких долинян кінця XIX – першої половини XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2018. Вип. 39. С. 116–127. (Index Copernicus).

19. Коцан В. Характерні особливості крою та оздоблення жіночих «волоських» сорочок на Закарпатті (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2019. Вип. 40. С. 218–234. (Index Copernicus).

20. Коцан В. Традиційний народний одяг боржавських долинян Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2019. Вип. 41. С. 163–177. (Index Copernicus).

21. Коцан В. Традиційний народний одяг українсько-румунського етнічного порубіжжя (на прикладі сіл Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району Закарпатської області). *VIII Симпозіум «Румунсько-*

українські відносини: історія і сучасність». Сату Марє: Editura Muzeului Satmarean, 2019. С. 453–457.

22. Коцан В. Традиційний народний одяг ужанських долинян Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2020. Вип. 1 (42). С. 349–367. (Index Copernicus).

23. Коцан В. Жіночі зачіски та головні убори українців Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2020. Вип. 2 (43). С. 187–200. (Index Copernicus).

24. Коцан В. Сорочка – головна складова чоловічого народного вбрання гуцулів Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft / German International Journal of Modern Science*. 2020. № 3. Vol. 1. С. 8–12. (Index Copernicus).

25. Коцан В. Традиційний народний одяг угорців Закарпаття середини ХІХ – першої половини ХХ ст. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 5–6. С. 50–62.

26. Коцан В. Народний одяг Закарпаття у публікаціях кінця ХІХ – початку ХХ ст. *The driving force of science and trends in its development: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 5), January 29, 2021. Coventry, United Kingdom: European Scientific Platform*. С. 86–90.

27. Коцан В. Історико-етнографічна експедиція до Великого Бичкова та його околиць як форма вивчення етнокультурної спадщини, комплектування музейних фондів та підготовки студентів-істориків. *«Румунсько-українські відносини: історія і сучасність*». Сату Марє: Editura Muzeului Satmarean, 2021. С. 317–322.

28. Король В., Коцан В. Народний одяг українців Закарпаття в обрядовій культурі та традиційних віруваннях. *Народознавчі зошити*. 2021. Вип. 3. С. 555–562. (особистий внесок автора 50 %).

29. Коцан В. Сукняна куртка («сердак») – складова народного вбрання гуцулів Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»*: зб. *Матеріалів ХХХ Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 15 лютого 2021 р.* Переяслав, 2021. Вип. 30. С. 88–94. (Index Copernicus).

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

30. Коцан В. Традиційний народний одяг бойків Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст. *Галицька брама*. 2014. № 10–12 (жовт.-груд.). С. 26–28.

31. Коцан В. Традиційні головні убори у весільній обрядовості Закарпаття (ХІХ – перша половина ХХ ст.). *ТИСЯЧОЛІТТЯ-MILLENIA. Науковий щорічник*. 2014. Вип. 2. Ужгород: Гражда, 2015. С. 16–28.

32. Коцан В. Методики і методи вивчення народного одягу українців Закарпаття. *Дослідження, збереження, відтворення та популяризація*

культурної спадщини: збірн. наук.ст. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. С. 153–167.

33. Коцан В. Традиційний народний одяг як джерело вивчення та популяризації культурної спадщини Закарпаття. *Тези II Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина в демократичному суспільстві: сприяння діалогу, примиренню та відповідальності»*. Львів, 2015. С. 66–68.

34. Коцан В. Бісер в оздобленні традиційного народного вбрання Закарпаття (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Українці й народи Центрально-Східної Європи: культура та історична спадщина. Збірник наукових праць на пошану професора Михайла Тиводара*. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2015. С. 268–291.

35. Коцан В. Традиційний верхній одяг українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. Вип. 3. С. 347–360.

36. Коцан В. Обрядова роль традиційного народного вбрання українців Закарпаття (XIX – перша половина XX ст.). *Збірник наукових праць «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 14 квіт. 2016 р.* Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 2. С. 70–76.

37. Коцан В. «Ескізи до портрета епохи» – традиційний та сучасний одяг. *Культурологічні джерела*. 2016. № 3. С. 12–15.

38. Коцан В. ЯК ЖИЛО ЗАКАРПАТТЯ СТО РОКІВ ТОМУ. Рецензія на книгу – *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hulky (1887-1961) = The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hulka (1887-1961) / Hana Opleštilova, Lukáš Babka. – 1. vyd. – Praha : Národní knihovna České republiky - Slovanská knihovna, 2014. 291 s : il., portréty. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2016. Вип. 34. С. 134-138.*

39. Коцан В. Роль музеїв і приватних колекцій у збереженні та популяризації народної культури Великого Бичкова та його околиць. *Етніка Карпат: науковий щорічник*. 2017. Вип. 2. С. 20–37.

40. Коцан В. Колекція народного одягу українців Закарпаття. *Екскурсії Ужгородом: навчальний посібник з історичного екскурсознавства*. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. С. 109–121.

41. Коцан В. Польові етнографічні матеріали про традиційний народний одяг, зібрані у селах Закарпатської області. *Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 10. Традиційне повсякденне та обрядове вбрання*. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2018. С. 151–157, 162–164, 171–174, 179.

42. Коцан В. Традиційний народний одяг гуцулів Рахівщини (з польових етнографічних матеріалів). *Етніка Карпат: науковий щорічник*. 2018. Вип. 3. С. 195–215.

43. Коцан В. Взуття як елемент традиційного народного вбрання Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості. Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у музеї народної архітектури та побуту у Львові ім. Кл. Шептицького*. Львів: ТзОВ «Нео Друк», 2018. С. 73–81.

44. Коцан В. Традиційний народний одяг Закарпаття 20–30-х рр. XX ст.: збереження, дослідження та популяризація. *Чехи і словаки в Україні: спільні сторінки історії та культури України, Чехії, Словаччини, збереження історичної пам'яті, культурної спадщини для нащадків. Матеріали Міжнародного науково-інформаційного дискурсу, присвяченого 100-річчю утворення Першої Чехословацької Республіки, м. Ужгород, Закарпатська область, 25–26 червня 2018 р. Україна*. Ужгород: ТОВ «РІК У», 2018. С. 394–406.

45. Коцан В. Традиційна родильна обрядовість Великого Бичкова та його околиць у XIX – першій половині XX ст. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 4. С. 251–267.

46. Коцан В. Спогади і відомості про низинне село Лохово Мукачівського району Закарпатської області : рукопис, записаний і упорядкований 1974–1977 рр. М. І. Парлагом. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 4. С. 359–409.

47. Коцан В. Традиційне народне весілля Великого Бичкова та його околиць у XIX – першій половині XX ст. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 5. С. 179–195.

48. Коцан В. Спогади і відомості з верховинського села Буковець Воловецького району Закарпатської області: рукопис, записаний і упорядкований 1960–1968 рр. М. І. Парлагом. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 5. С. 240–280.

49. Коцан В. Традиційний народний одяг королевських долинян Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. (польові етнографічні матеріали). *Етніка Карпат: науковий щорічник*. 2019. Вип. 4. С. 343–355.

50. Коцан В. Розвиток традиційних промислів і ремесел як одна із форм популяризації народної культури Закарпаття. *Народні скарби: каталог кращих майстрів народної творчості Закарпаття / упорядкування Дрогальчук Г., Стегура Н.* Ужгород: ТІМРАНІ, 2018. С. 3-6.

51. Коцан В. В. Румунські національні костюми. *Унікум*. 2019. № 16. С. 92–93.

52. Коцан В. Традиційний народний одяг Закарпаття у фондovій колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту: стан, проблеми та перспективи дослідження. *Музей просто неба в соціокультурному просторі*.

Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту України. Київ: Видавничий дім журналу «Пам'ятки України», 2019. С. 238–248.

53. Коцан В. Етнографічні експозиції Закарпаття. *Експурсії Закарпаттям : навчальний посібник з історичного екскурсовознавства.* Ужгород: ТІМРАНІ, 2019. С. 118–136.

54. Коцан В. Чепець – елемент народного вбрання Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Ерделівські читання: матеріали 25-ї Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 11–13 жовтня 2020 р.): зб. наук. статей.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. С. 100–121.

55. Коцан В. Рукописи Михайла Парлага про родинну обрядовість Закарпаття (з фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. Вип. 8. С. 380–407.

56. Коцан В. Традиційний народний одяг як елемент атракцій в Ужгородському скансені. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. Вип. 8. С. 190–215.

57. Коцан В. Рукописи про вишивання візерунків на Закарпатті, записані та упорядковані М. І. Парлагом. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. Вип. 7. С. 604–640.

58. Коцан В. Вишиванки в ужгородському скансені: від традицій до сучасних форм популяризації. *Культурологічні джерела.* 2020. № 2. С. 41–44.

59. Коцан В. Народне ткацтво Виноградівщини: традиції, збереженість та інновації. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. Вип. 7. С. 367–381.

60. Коцан В. Дівочий і чоловічий костюм угорців. *УНІКУМ.* 2020. № 17. С. 86-87.

61. Коцан В. Традиційні жіночі прикраси з бісеру Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *The world of science and innovation. Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference London, United Kingdom 14-16 January 2021. London: United Kingdom.* С. 669–679.

62. Коцан В. Похоронні звичаї та обряди сіл пониззя р. Уж на Закарпатті наприкінці ХІХ – першої половини ХХ ст. *Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference «Actual trends of modern scientific research».* 17-19 January 2021. Munich, Germany, 2021. С. 468–475.

63. Коцан В. Народний одяг Закарпаття у публікаціях кінця ХІХ – початку ХХ ст. *The driving force of science and trends in its development: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 5), January 29, 2021.* Coventry, United Kingdom: European Scientific Platform. С. 86–90.

АНОТАЦІЯ

Коцан В. В. Етнокультурні маркери в контексті погранич: традиційний народний одяг та ідентичність населення Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України, Львів, 2021.

На основі аналізу наявної літератури, усних, письмових, речових та зображувальних джерел вперше в українській етнології здійснено комплексне дослідження еволюції традиційного народного вбрання Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст., проаналізовано причини та наслідки еволюційних змін в одягових традиціях краю. Аналізується авторське тлумачення основних термінів і понять з досліджуваної проблематики.

Традиційний народний одяг розглядається в контексті історико-етнографічного районування Закарпаття. Характеризуються особливості крою, елементи оздоблення складових народного вбрання етнографічних груп українців (долинян, гуцулів, бойків і лемків) та національних меншин (угорців, румунів, словаків, німців, євреїв і циган) краю.

У другій частині дисертації ґрунтовно аналізуються локальні прояви народного одягу в родинній та календарній обрядовості, визначається роль вбрання у світоглядних віруваннях, народній магії, фольклорі та піснях. Також розглядаються розвиток та трансформації видів і типів народного одягу у другій половині ХХ ст., одяг як культурно-мистецьке явище на початку ХХІ ст., роль музею в поширенні знань про народне вбрання Закарпаття.

Ключові слова: Закарпаття, народний одяг, крій, оздоблення, етноідентифікуючі ознаки, етнографічно розмежувальні риси, етнічне та етнографічне пограниччя, етнографічна група, національна меншина, обряди, трансформаційні процеси.

АННОТАЦИЯ

Коцан В. В. Этнокультурные маркеры в контексте пограничья: традиционная народная одежда и идентичность населения Закарпатья ХІХ – начала ХХІ века. – Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.05 – этнология. – Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины, Львов, 2021.

На основе анализа имеющейся литературы, устных, письменных, вещественных и изобразительных источников впервые в украинской этнологии осуществлено комплексное исследование эволюции традиционного народного

костюма Закарпатья XIX – начала XXI века, проанализированы причины и последствия эволюционных изменений в одежных традициях края. Анализируется авторское толкование основных терминов и понятий по исследуемой проблематике.

Традиционный народный костюм рассматривается в контексте историко-этнографического районирования Закарпатья. Характеризуются особенности кроя, элементы декорирования составляющих народной одежды этнографических групп украинцев (долинян, гуцулов, бойков и лемков) и национальных меньшинств (венгров, румын, словаков, немцев, евреев и цыган) края.

Во второй части диссертации основательно анализируются локальные проявления народной одежды в семейной и календарной обрядности, определяется роль одежды в мировоззренческих верованиях, народной магии, фольклоре и песнях. Также рассматриваются развитие и трансформации видов и типов народной одежды во второй половине XX века, одежда как культурно-художественное явление в начале XX века, роль музея в распространении знаний о народной одежде Закарпатья.

Ключевые слова: Закарпатье, народная одежда, крой, декорирование, этноидентифицирующие признаки, этнографически разграничительные черты, этническое и этнографическое пограничье, этнографическая группа, национальное меньшинство, обряды, трансформационные процессы.

ANNOTATION

Kotsan V. V. Ethnocultural markers in the context of borders: traditional folk clothing and identity of the population of Transcarpathia in the XIX – early XXI centuries. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of historical sciences in Specialty 07.00.05 “Ethnology”. – Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, Lviv, 2021.

The dissertation based on a comprehensive analysis of various sources (author's ethnographic data, museum collections, private collections, archival, published and unpublished sources) reveals insufficiently studied aspects of Ukrainian traditional folk culture, including the evolution of clothing traditions of Transcarpathia. Transcarpathia is considered as a kind of historical, ethnographic and economic and cultural zone, an area of ethnic and political border, inhabited, in addition to Ukrainians, Hungarians, Romanians, Slovaks, Germans and others. These circumstances determine the special relevance of research on the traditional culture of the region, in particular folk clothing. For centuries, the folk culture of Transcarpathia has developed in terms of political, legal, ideological, cultural, religious and ethnic influences. As a result, an original regional complex of traditional folk costumes of Transcarpathia was formed, which preserved the ancient Ukrainian cultural basis, and

within the ethnographic groups of Ukrainians and national minorities of the region – common ethno-identifying features.

The analysis of authentic samples of folk clothing of the region testifies to the diversity of its local features, to the centuries-old artistic and aesthetic thinking of the people. And the historical destiny of the people, its traditions, including national clothes, is a component of ethno-national self-consciousness. In the conditions of state formation, Ukrainians have a greater sense of belonging to their people, growing interest in the historical past, origins of national culture. Traditional folk costume is a manifestation of national self-consciousness, ethnic self-identification and at the same time a powerful means of their formation. The national system has a pronounced symbolic character, determines the ethnicity of man, creates an artistic image, embodies the aesthetic ideal of the people.

In the offered research the complex analysis and generalization of local variants of traditional national clothes of Ukrainians and national minorities of Transcarpathia of the XIX - the beginning of the XXI century is carried out, Carpathian-Ukrainian and all-Ukrainian, special and different in the cut and decoration of clothes are identified, ethno-identifying features, ethnographically distinguishing features of clothing are outlined, urban and other ethnicities influences and borrowings in clothing are shown.

Based on the collected factual, illustrative, pictorial and graphic material the systematic presentation of theoretical and methodological principles of ethnological approach to the study of clothing culture of the rural population of the region, the influence of urban fashion and interethnic contacts was conducted. First of all, the author used the method of field ethnographic study, which conducted an oral survey, ethnographic description, clarified the cut of clothing, carried out photography, video recording, gathering of ethnographic collections. The method of typological analysis is used to systematize and analyze the empirical material, the historical-comparative method is used for the implementation of historical and typological comparisons, the separation of ethno-identifying features and ethnographic distinguishing features; the method of historicism is used to clarify the causes and course of changes in the development of local features of the cut and decoration of folk clothing; the mapping method determines the limits of distribution of local clothing complexes.

The historiography of the research is presented in chronological order and five historical periods are distinguished: 1) second half of the XIX century – 1918; 2) 20-30s of the XX century; 3) Hungarian occupation of the region (1939 – 1944); 4) period of Soviet Union (1945-1991); 5) period of Independence of Ukraine.

Based on the features of the cut and details of decoration of all components of women's and men's clothing, local clothing complexes are identified, which in turn are divided into territorial units. «Contact zones» have been identified separately, within which the interrelation of several ethnographic groups and national minorities of the region is observed. The typology of folk costumes is generalized and the material is presented in the following sequence: underwear (shirt), waist clothes, shoulder clothes (sleeveless), outerwear, hairstyles and hats, shoes, accessories.

Particular attention is paid to decoration of clothes with embroidery, lacing, weaving, applications, etc.

In the ethnographic group of the Dolinians of Transcarpathia, six main clothing complexes have been identified. The time of formation of their main territorial features, noticeable changes in the cut and decoration, as well as the time of significant influence of urban fashion and foreign ethnic borrowings are determined. Ethno-identifying features and ethnographically distinguishing features of both men's and women's clothing are singled out. These include the shape of the neckline on the shirt, options for stitching additional elements of the cut with the waist of one or another component of the outfit, the presence and method of wearing different types of waistcoats, shapes and sizes of hats, technique and color of embroidery, using of factory materials in decoration of clothing and etc.

The study of the traditional folk costumes of the Hutsuls of the Rakhiv district in the XIX - first half of the XX centuries gave grounds to distinguish four ethnographic areas among the Hutsuls – Yasinia, Bohdan, Rakhiv and Velykyi Bychkiv. Ethnic specificity and regional diversity of women's folk costumes of the Hutsuls of Transcarpathia was manifested in the incision of the sinuses on the front skirt, set embroidery, ornamentation of woolen aprons and belts, the presence of woolen skirts ("litnykiv"), decoration of fur tank tops, colors and decorations of periwinkle wreaths, scarves and postoly (footwear). The men's shirt had gradual evolution, changing its defining features. The ethnographically distinguishing feature of the Hutsuls was the wedding headdress. The characteristics of the folk costume of the Hutsuls of Velykyi Bychkiv are given separately, as the Hutsul, Dolinians and Romanian clothing traditions influenced on the formation of this folk costume.

According to the materials of the study of the folk costumes of the Boikos of Transcarpathia, they are divided into the Volovets Boikos and Mizhhiria Boikos, and Lemkos – into Velykyi Bereznyi Lemkos and Perechyn Lemkos. The archaic features of Boyko-Lemko attire include white color, unstitched forms, common cut of individual elements of the outfit. Boikos women stood out with a short shirt ("oplichia"), linen skirts, linen tank tops ("vesty") and ceremonial caps. Special and distinctive features are inherent in the folk costume of the Lemkos women. These are rich floral arrangements on shirts, plain knitted belts, caps, tank tops decorated with beads. Men's clothing of Boikos and Lemkos attracted a restrained color with a predominance of white.

It is argued that one of the important factors influencing the formation of the image of the border was the ethnic identity of its population, directly related to national dress and interethnic relations. The study of the folk costumes of Transcarpathia takes into account the coexistence of many cultures, mutual borrowing and their influences on the development of both individual components of traditional folk costumes and entire clothing complexes. Hungarians are the largest group among the region's national minorities. The long-term residence of Hungarians in the environment of other ethnic groups, relationships and mutual influences contributed to the significant diversity of their national dress. This is reflected in the frequent changes associated with the emergence of new forms of clothing. The

identifying features of the Hungarian dress include embroidery made by the technique of double-sided smooth surface, men's woolen cloth cape («siur»).

The role of the regional factor on the formation and development of folk clothing of the Romanians of the region is considered. There are three zones of distribution of Romanian clothing traditions in Transcarpathia – Vynohradiv, Tiachiv and Rakhiv. Here they were closely intertwined with the folk costumes of the Dolinians of Korolevo and Teresva, and the Hutsuls of Velykyi Bychkiv. Despite the common features with the national costume of Maramures, the clothes of the Romanians of Transcarpathia retained the features unique to it, which could be formed only in the conditions of life of mountain shepherds: woolen cape («hube»), leather pants («choarech»). The peculiarities of the national dress of the Slovaks of Transcarpathia are characterized and its influence on the development of the national dress of the Ukrainian-Slovak ethnic and Lemko-Dolinians ethnographic frontier is shown.

Interethnic relationships manifested in the main components of women's clothing: shirts with short sleeves, blouses («vizytkakh») with long sleeves, decorated with narrow stripes of embroidery, wearing several skirts, densely gathered («ramlenykh») skirts («riashenykakh») of the Lemkos of Velykyi Bereznyi, the Slovaks of Perechyn and Uzhhorod districts, as well as the Slovaks of Košice Valley, caps with a triangular front part of the Dolinians of Uzhhorod and Ukrainians of Eastern Slovakia.

The characteristic features of the national dress of Germans, Jews and Gypsies of Transcarpathia are determined. At the beginning of the XX century several groups of the German population were formed in Transcarpathia. The German women of the region wore a shirt, which, unlike the Ukrainian, Hungarian, Romanian and Slovak, was not decorated with embroidery, two skirts, an apron gathered in folds, a blouse with long sleeves. The hair was braided into two braids, which were curled around the head and tied at the back. Wooden shoes were a typical type of footwear. The men's outfit was distinguished by a shirt with a turn-down collar, long linen trousers with fringe, and dark tank tops. Ethnicity was also emphasized by the national clothing of the Jews of Transcarpathia. It kept such traditional components for the Jewish ethnos as long black coats (siurtuky), black hats, round caps (yarmulky). Jewish clothing had neutral tones with a predominance of black and white. Living in close contact with Ukrainians and other national minorities in the region, the Jews borrowed certain components of national dress from them. The costume is one of the integral ethnic elements of the Gypsies of Transcarpathia. It is characterized by long, wide floral skirts, bright shirts, various jewelry, scarves, shawls made of silk or wool, decorated tank tops.

The sacred role of clothing is outlined. A number of rites of the family cycle (birth of a child, wedding and funeral) are described, where components of the folk costume of Transcarpathia were used. Most of the components of folk costume became an element of certain rituals of the annual calendar cycle. On the elements of clothing foretold, they were the main attributes of caroling groups («vertepiv», «betlehemiv»), Easter, Kupala, Intercession and other customs and rites. It is

important to try to consider the magical and ritual function of clothing, a number of iconic functions of clothing with a set of formal features (material and its processing, method of manufacture and wearing, nudity, color, new-old, belonging and purpose). The analysis of folklore materials as an important source of studying the folk costume of the region is carried out in the work. Numerous folk songs contain information about making clothes, from what raw materials, how people wore it and treated it. In particular, such processes as spinning, weaving, finishing of clothes, and also its cut, names of separate details were reflected.

The tendencies of transformations and innovations in the national dress of Transcarpathia, which took place in the second half of the XX century, are analyzed. They concerned a change in the cut of the shirt as the main component of folk costumes, the gradual abandonment of traditional embroidery and excess patterns from printed periodicals, the replacement of wide skirts with narrow ones, dictated by the appearance of a wide variety of factory fabrics, machine-made outerwear. The tradition of forbidding a married woman to walk with her head uncovered remained strong enough. At the same time, such a component of clothing as a cap is almost completely obsolete. During the second half of the XX century next to the European-style wreath, a traditional periwinkle wreath was kept in use.

Characterizing the peculiarities of folk clothing at the beginning of the XXI century, it is focused on as a cultural and artistic phenomenon. Through own observations and analysis of field ethnographic data, the author describes the preservation of folk traditions in the attire of Transcarpathians in the rites and customs of the life cycle.

The results of the study of the folk costumes of Transcarpathia are important in museum affairs. Clothing has become an essential element of attractions in the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life. Attractive forms of popularization of folk costumes include exhibitions in the interiors of museum objects, permanent and temporary exhibitions, reconstructions and demonstrations, embroidery studio, festivals, night excursions, holidays to recreate the customs and rites of the annual calendar cycle, folk crafts holidays, publishing and online projects.

The results of the proposed dissertation research are an important contribution to the study of traditional material culture of Ukrainians and can be used both in writing scientific and popular science monographs on the subject, and for the development of courses in higher education in Ukraine.

Key words: Transcarpathia, folk clothing, cut, decoration, ethno-identifying features, ethnographically distinguishing features, ethnic and ethnographic border, ethnographic group, national minority, rites, transformation processes.